

NŐEMANCIPÁCIÓ

1790—1848

ÖSSZEHASONLÍTÓ TANULMÁNY A NÉMET IRODALOM
KÖRÉBŐL

ÍRTA

POGÁNY ZSUZSANNA

BUDAPEST, 1937

TARTALOM.

	Lap
I. A forradalom. — Megindulás. Olympe de Gouge. — Az anti-feminizmus.	5
II. Mary Wollstonecraft. — Theodor Gottfried v. Hippel — Nevelés. Házasság. Gazdasági függetlenség.....	7
III. A magyar nőmozgalom. — Az első röpiratok. A forradalmi nő-típus: Újfalvi Krisztina.....	13
IV. A német romantika. — A belső erkölcsiség. Lucinde. Az élő modellek: Caroline — Dorothea. — A szalon. — A romantika jelentősége.	18
V. Magyar romantika. — Elégedetlenség. Romantikus nőtisztelet. A műveltségi eszmény	27
VI. A szociális irány. — A „femme libre.“ Az intellektuális nő-típus: Ráhel. Az érzéki nő típusa: George Sand. A józan nő típusa: Takács Éva.....	39
VII. „Junges Deutschland“. — Szociális missió. Érzéki emancipáció. Polgári emancipáció. — Fanny Lewald.....	51
VIII. 1848. Hetényi János. Forradalmi láz. Gr. Teleki Blanka	64
IX. Időrendi áttekintés	68
X. Irodalom.	73
XL Die Frauenemanzipation.....	76

I.

A f o r r a d a l o m .

A megindulás. Olympe de Gouge. Az antifeminizmus.

A nőmozgalom Amerikában 1776-ban, a szabadságharc-
cal egyidejűleg indul meg. Az amerikai nők, az 1787-es phila-
delphiai kongresszuson már egyenjogúságot követelnek.¹

Mozgalmuk Európában hasonló folyamatot indít meg.
C o n d o r c e t 1787-ben megjelenő levelében: „Lettres d'un
bourgeois de New-Haven a un Citoyen de Virgine“ politikai
jogokat követel a nőknek.²

A francia forradalom eszméi, az emberi jogok kinyilat-
koztatása a nők nagy tömegeit mozgatta meg. Néhányan
szenvedélyes lényük egész hevével a nőemancipáció gondola-
tának szolgálatába léptek és mártírhalált haltak. Ezek között
a nők között első helyen áll Olympe d e G o u g e, a feminiz-
mus „ősanyja“.³

A feminista követelések megfeleltek harcias egyénisé-
gének. A nők helyzetét szánalomraméltónak találja, gyávasá-
guk felháborítja; 1788-tól szakadatlanul küzd a nők jogaiért,
regényben, színdarabban, röpiratokban. Az első női klubok
megszervezése is az ő nevéhez fűződik.⁴ Ő foglalja össze elő-
ször írásban a nők követelését. Az emberi jogok proklamá-
ciójának megfelelően, 1791-ben elkészíti a tizenhét pontból
álló „Déclaration des droits de la Femme et de la Citoyenne“
című röpiratot.⁵

¹ L. Reicke: Frauenbewegung und Erziehung. München, 1921.
21. l.

² L. Braun: Die Frauenfrage. Leipzig, 1901. 73. l.

³ Ld. L. La cour: Trois femmes de la Révolution. Paris,
1900.

⁴ J. Mi che let: Die Frauen der Revolution. Übersetzt von Gi-
sela Etzel. München, 1913. 69. l.

⁵ L. La cour: id. m. 85. l.

Olympe a vérpadon lakolt merészességéért. Nem sokkal jobb sors jutott osztályrészül többi társának, kik a forradalomban döntő szerepet játszottak. Théroigne de Méricourt, a női hadsereg megszervezésének kezdeményezője, az örültek házába, Rose Lacombe, a „Républicaines révolutionnaires“ pártjának feje börtönbe kerül meggyőződéséért.

A konvent 1793. október 30-án a női egyesületeket határozattal betiltja. A határozatot azzal indokolják meg, hogy a nők utcai tüntetései a közrendet veszélyeztetik; a női egyesületeket tehát be kell tiltani, mert a nők mozgalma ezekből indul ki. A konvent a határozattal véget akar vetni az egész mozgalomnak.

A nőmozgalom kezdetekor az erkölcsi szabadság problémája háttérbe szorul és inkább a politikai jogokért folyik a harc.⁶

Természetes jelenség, hogy a szociális kérdéssel egyidejűleg született meg a nőkérdés a forradalomban. A forradalom nőellenes magatartása ellenére, a nők elérkezettnek látták az időt, hogy követeléseiket kivívják. A forradalom asszonyainak drámaian szenvedélyes természetében a lázas, vajúdo korszellem tükröződik vissza; a nő mindig tisztább tükörképe a korszellemnek, mint a férfi.⁷ A forradalom kelletlenül nézi a nő megmozdulását és nem tesz érte semmit. 1791-ben a nemzetgyűlés megtartja a teljes jogkülönbséget és a konzulátus szankcionálja azt. A 18. század négy nagy gondolkozója, Montesquieu, Rouseau, Voltaire, és Diderot, mindegyik a saját módján, ellenséges állást foglal el a nőkérdéssel szemben. A nő Diderot szerint kurtizán, Montesquieu szerint: kellemes gyermek, Rousseau számára a férfi

⁶ V. ö. Fr. Thiess: Erziehung zur Freiheit. Stuttgart, 1928. „Bei dem Anfang¹ der Frauenbewegung war der seelische Zwang in den Hintergrund gestellt. Man sprach viel mehr von politischen Rechten. Und das ist durchaus natürlich. — Jede Revolution muß zuerst faßbare Vorteile, unmittelbar wirkende Rechte versprechen und erkämpfen. Ist ein revolutionäres Prinzip aber zur Anerkennung gelangt, setzt es sich langsam als Gedanke ab, d. h. die zeitlichen Deutungen weichen neuen Einsichten von überzeitlichem Charakter. Solche Gedanken den Tatsachen zu entschälen und von ihnen aus weiter zu führen, ist Sache einer neuen Generation“. 70. 1.

⁷ U. o. 58. 1.

játékszere, Voltaire semmibe sem veszi. Érthető tehát, ha gondolataik örökösei: Mirabeau, Danton, Robespierre, az egyenlőség eszméjének három nagy apostola, az emberiség felét kifejejté emancipációs tervezetéből.⁸

A forradalom újságai heves támadásokat intéznek a nők ellen. Hangsúlyozzák, hogy a nők örökös függésre termettek, s a közügyekhez nem lehet hozzájárulniuk.⁹ Rousseaura hivatkoznak, aki ellenszenvvel nézné az okoskodó nőket. A forradalom antifeminizmusára jellemző, hogy a női egyesületeket betiltotta. Ezzel véget akartak vetni az egész mozgalomnak. Hippel, az emancipációs törekvések folytatója szemére veti a forradalomnak nőellenes magatartását:

— „Bei der französischen Staatsumwälzung kam die fehlerhafte Verfassung der Weiber nicht minder zur Sprache, wenn es gleich zu bedauern ist, daß es in dieser Rücksicht so ziemlich beim Alten blieb. Obgleich man den Staat in die vereinigte Menschenmasse setzte, man versagte derselben Stimme und Sitz ... Schon die letzte Königin von Frankreich hätte lehren können, daß es Weiber gebe, die bei weitem tätiger als ihre Männer sein können.“¹⁰

II.

Wollstonecraft és Hippel.

Nevelés, Házasság. Gazdasági függetlenség.

Az első nő, aki a nő forradalmának eszméit irodalmi formában fejti ki: Mary Wollstonecraft. A mi szempontunkból azért szükséges munkájának ismertetése, mert Hippelre döntő hatással volt: *a Vindication of the rights of women* a nőemancipáció első irodalmi terméke. (Olympe de Gouge 17 pontból álló röpirata nem tekinthető irodalmi alkotásnak.) Ez a mű nem a polgári jólét biztos, nyugodt fedezékéből íródott. Mary Wolstonecraft annyi ezer asszonytársa közül

⁸ E. Legouvé: Histoire morale des femmes. Paris, 1849. 5. 1.

⁹ L. La cour: id. m. 261. 1.

¹⁰ Th. G. von Hippel: Nachlaß über weibliche Bildung. Berlin, 1800. 7. 1.

az első, aki saját munkájával biztosította megélhetését és függetlenségét.

Munkájában Rousseau tételét cáfolja; „La femme qui est faite spécialement pour plaire à l'homme“ jelmondatra' alapított nevelési rendszerét szigorú bírálatban részesíti. Remélte, hogy a munka a francia iskolaügy újjászervezésére hatással lesz s ezért ezt Talleyrandnak, Authun püspökének ajánlotta. A legnagyobb fontosságot tulajdonítja a nevelésnek; ennek elhanyagolása okozza a női nem hibáit és gyengeségeit. A nőket a hazugság, álnokság, hízélgés fegyvereivel látják el az életre. Ilymódon babákat s dámákat nevelnek belőlük, nem nőket; illemre oktatják őket, de nem erkölcsre. Figyelmüket komoly célok helyett hiúságra irányítják. így valóban gyöngé, gondolatnélküli bábok válnak a nőkből. Ennek a nevelési rendszernek köszönhető, hogy sikerült őket alsóbbrendű emberekké lefokozni. Minthogy a nők alacsonyabbrendűségét csak mesterséges eszközök okozták, nem lehet a női nemet jelenlegi helyzete alapján megítélni. Adjának a nőknek lehetőséget erőik kifejtésére, s azután állapítsák meg, milyen eredményeket tudnak felmutatni. Az író szerint a nevelés reformja a törvény reformjainak előfeltétele. — Foglalkozik a nő megalázó társadalmi helyzetével, amelyből vétkek és bűnök sarjadnak; követeli a nő gazdasági függetlenségét, a társadalom erkölce érdekében. Ezt a modern szempontból is radikális óhajt ő mondotta ki először. — A nő természeti hivatása is magasabb rendű nőnevelést követel. Hogyan nevelhesse gyermekeit, hogyan lehessen a férfi igazi társa, ha tehetetlen és műveletlen báb? Azonos nevelés olyan szellemi kapcsolatot fog a két nem között létrehozni, amely a szerelem tisztaságához s a házasság boldogságához nagy mértékben hozzájárulhat. A nők legyenek a férfiak munkatársai, s az alkotmány adja meg nekik mindazokat a jogokat, melyek őket, mint „okos embereket“ s mint az emberiség felét megilletik.

A *Windication of the rights of women* Londonban jelent meg, 1792-ben. Ugyanabban az évben Salzman németre fordítja.

Ugyancsak 1792-ben jelenik meg H i p p e l-nek
Über

die Ehe című műve harmadik kiadása.¹ Munkájának ez új kiadásával a német nőmozgalom első szellemi bajnokává válik;² az *Ehe Buch* 3-ik kiadása tökéletes ellentéte az 1744-ben megjelent első kiadásnak. Ebben Hoppel olyan államról álmodik, amelyben a nőket engedelmességre kényszerítik. A nők jelentéktelenségétől a legüdvösebb hatást várja. Keserű hangulatát szerelmi csalódása okozta. Gúnyolódik, hogy fájdalmát ne lássák.³ A harmadik kiadásban viszont a női nem lovagias védőjének mutatkozik. A férfi ne engedelmességet kívánjon a nőtől, hanem bizalmat. A házasság kölcsönös tiszteleten alapuljon; a legtöbb szerencsétlen házasságért a férfiak felelősek, mert elnyomják a nők egyéniségét. Igazságtalannak tartja a nők jogfosztását, politikai és gazdasági egyenrangúságot követel. Az *Ehe Buch* 3. kiadása Mary Wollstonecraft erős hatását mutatja.⁴

Az emberi jogok légkörében fogamzott eszmék természetesen vonzották a racionális ideológiában élő Hoppelt; a nőről és a nőkérdésről való véleményét rendszeresen híres munkájában *Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber* tárgyalja. Bizonyítja azt a tételt, hogy a nők politikai és szociális egyenjogúságra jogosultak. A természet egyenértékű emberi lényeknek alkotta a férfit és a nőt, s nem akarta, hogy az emberiség egyik fele megnyomorítsa a másikat. Az őállapot az egyenlőség volt. Anyai kötelessége teljesítése közben a nő lassan háttérbe szorult. Felosztották a munkát: a férfi választotta a vadászatot, a nő háztartást.

A különböző foglalkozásoknak megfelelően kifejlődtek az adott helyzetből származó hátrányok.

— „Mit kleinlichen Gegenständen und mit Tieren umgeben, die Zaum und Gebiß geduldig trugen, sank das Weib nach und nach an Körper und Seele zu einer niederen Stufe

¹ Th. G. von Hoppel: *Über die Ehe*. Berlin, 1792.

² J. Ch e r n y : *Sterne*. Hoppel und Jean Paul. Franz Muncker: *Forschungen zur neueren Literaturgeschichte*. XXVII. Berlin, 1904. 25. 1.

³ H o h n e s : Theodor Gottlieb von Hoppel. *Die Persönlichkeit und die Werke in ihrem Zusammenhange*. Bonn, 1909. 59. 1.

⁴ E. R a u c h e n b u c h : *A Studie of Mary Wollstonecraft*. London, 1884. 148. 1. V. ö. H. Simon: *William Godwin und Mary Wollstonecraft*. München, 1904. 62. 1.

herab und lernte geduldig sich bei seinem Despaten mit der Stelle einer ersten Sklavin begnügen.“⁵

Minthogy csak a férfi volt fegyverek birtokában, nem csak magát védelmezte, hanem a tulajdonát is; ide számította a családját s elsősorban a feleségét. Függségi viszony állt tehát elő. Nem a fizikai, vagy szellemi erő túlsúlya adta a férfi kezébe a kardot, — állapítja meg Hippel — a körülmények segítették azt elő; következményük a nő szolgasága lett. De az ember szabadságra született, s ahol a szabadságot elnyomják, ott az emberi kultúra sem fejlődik. A nő is ember „... ist (sie) wie der Mann, es gibt hier keinen Unterschied, sie sind allzumal Menschen und mangeln des Ruhmes, den sie haben sollten.“⁶ Szabadság és jogok illetik meg tehát a nőt is az „emberi jogok“ alapján. A női nem elnyomásával sajátmagukat is lealacsonyították a férfiak:

— „Scheint es nicht eine Art von Degradation seiner Selbst ein Frauenzimmer zu ehelichen, das im Grunde so ohne Bedeutung ist?“⁷

A nők hibái szánalomraméltó helyzetükből fakadnak; az erőszak pedig legkevésbé sem alkalmas az erkölcs nemesítésére. Hippel szerint a nők fizikai gyöngesége pusztá előítélet, klíma, s nevelés eredménye; de ha még a fizikai gyöngeséget el is fogadnók, hol maradnak a nők pszichikai gyöngeségének bizonyítékai? Ki merné tagadni a női lélek erejét?

— „Sind nicht von Zeit zu Zeit aus dem anderen Geschlecht große Seelen aufgestanden, die alle jene ihnen aberkannten Geisteseigenschaften in einem sehr vorzüglichen Grade besaßen? Woher diese eben nicht so seltenen Erscheinungen, wenn es nicht Anlagen dazu in den Weiberseelen gäbe, und es nur eines Zusammentreffens günstigerer Umstände bedürfte?“⁸

Alkalmat kell adni a nőknek hajlamaik kifejlesztésére: erejük teljében fogják megmutatni valódi értéküket. A nők mint emberek emberi jogokra, mint polgárnők politikai jo-

⁵ Th. G. von Hippel: Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber. Berlin, 1792. 99. 1.

⁶ Id. m. 119. 1.

⁷ U. o. 152. 1.

⁸ U. o. 58. 1.

gokra tarthatnak igényt. Mi segítheti a nőket a célhoz? Csak-

is a jobb nevelés. Mindkét nemnek egy a célja, az emberi tökéletesedés; miért tesznek tehát a nevelésben lényeges különbséget? Neveljenek embereket és polgárokat, tekintet nélkül a nemek különbségére. A természetes nevelés esetében minden vissza fog térni a természet rendjéhez. Hogyan engedhették az emberiségnek éppen azt a felét műveletlenül felnőni, amelyre a nevelés fontos feladata hárul? „Es ist fast noch Wunder, daß wir Menschen sind“ — állapítja meg Hippiel.⁹

Ha a nők az egyforma nevelés következtében majd emberekké fognak válni, megkaphatják az őket illető részt az államügyek intézésében. A nő közreműködésétől Hippiel általános javulást remél a közélet terén.

— „War' es dem Staate ernst die große und edle Hälfte seiner Bürger nützlich zu beschäftigen; fühlte er die große Verpflichtung, diejenigen, welche die Natur gleichmachte, auch nach Gleich und Recht zu behandeln, ihnen ihre Rechte und mit diesen persönliche Freiheit und Unabhängigkeit, bürgerliches Verdienst und bürgerliche Ehe wieder zu geben; — öffnete er den Weibern Cabinette, Dikasterien, Hörsäle, Comptoire und Werkstätte, ließ er dem vermeintlich stärkeren Manne das Monopol des Schwertes, wenn der Staat sich nun einmal nicht ohne Menschenschlächter behelfen kann oder will; und machte er übrigens unter beiden Geschlechtern keinen Unterschied, so wie die Natur es wollte und wie die bürgerliche Gesellschaft es auch wollen sollte, wenn sie sich nicht etwa ihrer natürlichen Herkunft schämt, so würde Staatwohl und Staatglückseligkeit sich überall mehren, die Menschen wachsen wie die Weiden an den Wasserbächen und die Menschheit ihrer großen Bestimmung mit schnellen Schritten zueilen.“¹⁰

A nők praktikus gondolkozásától és eredeti jóindulatától várja Hippiel, hogy az állami életben a jóság és megértés irányadó legyen. De a művészetre és a tudományra is előnyös lesz a nő társadalmi és politikai újjászületése, mert a nők

⁹ U. o. 210. 1.

¹⁰ U. o. 341. 1.

a természetnek legközelebbi rokonai. Hippiel hangsúlyozza, bogy a női egyéniséget nem szabad elnyomni. Mint individualista szentnek tartja az én szabad fejlődését.

— „Warum soll das Weib nicht Ich aussprechen können... Ist es nicht der größte Menschenvorzug, sich selbst zu kennen?“¹¹

A nő legyen erős egyéniség, tudja, hogy mit ér és mit akar. A nő élete éppen úgy öncélú, mint a férfié.

— „Das Weib sei nur des Mannes wegen? Wohl, so vie der Mann des Weibes halber.“¹²

A nő a házasságban fejlődik ki teljesen, úgy mint a férfi, mert nő és férfi csak együtt teszik ki az embert. Adják vissza a nőnek jogait s alkalmat, lehetőséget képességei kifejtésére; ne féljenek, hogy női mivoltából ezzel veszíteni fog:

— „Die relativen Bestimmungen des Weibes in der Gesellschaft, insoweit es Weib ist, sind so ewig, wie die Bestimmungen des Mannes als Mann.“¹³

Társadalmi állapotának változásával a nő is megváltozik. Eddig ismeretlen ereje kifejlődik; nem szűnik meg nőnek lenni, csak az a nő fog eltűnni, akit a mostani társadalom ismer. Ez a változás az egész emberi társadalom értékét emelni fogja, mert áll a tétel:

— „Wenn ... (die Sklaverei) auch nur im Kleinen, in einer einzigen Beziehung geduldet und geübt wird, macht... (sie) kurz, oder lang alles zu Sklaven.“¹⁴

Hosszú századokon keresztül rabszolgaság, tudatlanság, zsarnokság uralkodott Európában. Az emberi jogok kivívásával a nőket is fel kell szabadítani alárendeltségükből, — követeli Hippiel — s meg kell adni nekik azokat a jogokat, melyek őket, mint embereket megilletik. A nő nem maradhat mozdulatlan, midőn a férfi előrehalad, mert különben összeközösbe kerül a felvilágosodással.

Racionalizmus, individualizmus jellemzi Hippiel egyéniségét. Ezek az irányok határozzák meg állásfoglalását a nő-

¹¹ U. o.

¹² 192. 1.

¹³ U. o. 267. 1.

¹⁴ U. o. 407. 1.

¹⁵ U. o. 149. 1.

kérdéssel szemben is. A felvilágosodás felszínre hozza az eddig elrejtett és elnyomott emberi értékeket; ez a változás felszabadulást, elsősorban emberiesedést jelent. A 18. század széttöri a merev falakat és az erős láncokat, hogy az egyén önálló életét, az ember lelkét felszabadítsa. A 18. század az Embernek százada; minden belőle fakad és hozzá tér vissza.¹⁵ A világnézet változása maga után vonta a női ideál változását. Amikor Hippel a nőt az emberiségbe besorozza, új, emberibb, önállóbb nőtípusért harcol; ezzel válik úttörővé a modern nőmozgalom történetében. — A nő egyéniségét, lelkét nem pszichológiai szempontokból, hanem a racionalisztikus ideológia külsőséges szempontjaiból magyarázza. Praktikus idealizmusa, amellyel a nőproblémát látja, jellemző a felvilágosodás korára. A felvilágosodás, szabadság és egyenlőség eszméit Hippel a nőre is kiterjeszti, és ez munkájának legfontosabb elvi eredménye.

III.

A magyar nőmozgalom.

Az első röpiratok. A forradalmi nőtípus: Újfalvi Krisztina.

1783 óta a nőkérdés hazánkban is napirenden van. 1790-ből három érdekes röpirat bizonyítja, hogy a magyar nők külföldi asszonytársaik példáin felbuzdulva, részt kérnek a közügyekből. Az első röpirat a magyar nőknek azt a kérelmét terjeszti az országgyűlés elé, hogy az ülések lefolyását a karzatról hallgathassák. Bárány Pétertől való: *A Magyar Anyáknak Az Országgyűlésre egybegyűlt Ország Nagyai, a Magyar Atyák elejébe terjesztett alázatos Kérések*. 1790. Angol példára hivatkozik, minthogy a magyar alkotmány legközelebb áll az angolhoz.

— „Szabjatok ki a Haza boldogságának Templomában részünkre egy helyet, — de csak eléggé poltzosan. — hogy magzataink boldogságának édesen hangzó szava szabadon harsoghasson ajakitokról az Anyák füleibe.

¹⁵ K. Joël: Wandlungen der Weltanschauung. Tübingen, 1928. 1. 720. 1.

— Ily-képpen mi-is el-jutunk fel-tett tárgyunkhoz; — mi se leszünk alábbvalók az Anglus-Dámáknál, Anyáknál.“ (4. 1.)

A röpirat hangja tiszteletteljes és szerény. Megtaláljuk már benne a nőmozgalom alap gondolatának csíráját.

Mi kedves Férjeink, szint oly nemes jussal bírunk, mint Ti; szint úgy fele részét tesszük az Hazának, mint Ti, nincs is világos törvény arról, hogy a Magyar Nemes Asszonyságok szint olly szabadok ne legyenek, mint Ti: tehát miért nem engedhetnétek meg, hogy szabad létünkre egy szabad Hazának szabad Országgyűlésén — az igaz szabadságnak Jelén — meg-ne-jelenhetnének; főképpen midőn ezen fel-tett célunkra nézve nem kérünk egyebet, hanem tsak azt amivel az Anglus Dámák kérkednek?“

— „Akarjátok talán, hogy mi, a Ti feleségetek, kik anélkül is mind ekkoráig házainknak négy falai közé zártt foglyok, nagyobb rabjaitok legyünk, mint az Anglus Dámák az ő Férjeké?“ (5—6. 1.)

Ebben a röpiratban találkozunk először a női önérzet magyar megnyilvánulásával: nincs különbség a férfi és a nő szellemi képességei között, sőt az orvostudomány igazolja, „hogy az asszonynak elméje gyorsabb, virgontzabb, serényebb minden rendű dolgoknak feltalálására, mint a Férj-fié.“ (6.1.)

— „Ha az ékes vagy hasznos Tudományoknak Tudós Magyar Társaságok által leendő gyarapodásáról gondolkozik az Ország gyűlése; felgerjed a' mi szívünk is az előadott okok által azoknak szeretetére, mellyből az következik, hogy a tudós Társaságok Tagjait, mind Pénzbeli, mind pedig asszonyi édesgető s elevenítő dicséreteink által, önként nem csak támogatni fogjuk; hanem bennünk is fellobban a' Tudományoknak lángja úgy, hogy a' Magyar Nemes Asszonyságoknak termékeny lelméjekre nézve a vidék Nemzeteknek bámulására Magyar Saphó-kat Corinnákat Madame Sevigné-ket Madame Grafigni-ket számlálhatna ditső országotok.“ (19.1.)

Bárány röpiratát németre is lefordították: Der ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelten Magnaten und Ungarische Väter demüthige Bitte, aus der ungarischen

Sprache Buchstäblich übersetzt und den Deutschen Damen gewidmet (Gedruckt im Römischen Reich, 1791).

Ugyanebben az ügyben jelenik meg a másik röpirat: *Magyar Asszonyok Prókátora a Budán összevegyült Rendekhez*. 1790. —írója nem nevezi meg magát, később kiderült, hogy Pálóczi Horváth Ádám a szerző.¹ Ő is támogatja a nők kérelmét:

— „Csak oda megy hát ki minden javallásom; hogy mivel az Asszonyok sem nem olyan ostobák, hogy a' közönség javát meg ne-értenék; sem nem olyan semmik Országunkban, hogy Társaságunk tagjainak ne tartattatnának, illendő volna őket, mind az Alsóbb mind a Felsőbb Polgári Gyűlésekbe be-botsátani, s megengedni, hogy Férjeiknek, Tanácskozásait, Törvény-tételeit szinte úgy hallgathassák, mint az író Deákok s olyan köz-rendű. Férjfiak, a'kik nemesek ugyan és hazafiak.“ (26. 1.)

Horváth újabb jogokat is követel. A nők között is akadnak tudósok, bátor és bölcs uralkodók — miért zárják ki őket az ország ügyeinek irányításából?

— „Nagy kérdés, ha egy királyné koronát viselhet, s jól is igazgathat, nem látom, miért ne igazgathatna jól s ne viselhetne mind a Törvényes mind a Polgári igazgatásban hivatalokat a koronán alul is; holott ott szemmel-látás, s első fül után igazgatna, nem úgy, mint néha eddig.“²

A magyar nő művelődési törekvéseit is támogatja, már csak a gyermeknevelés érdekében is. „De tsak igaz az: hogy könnyebb az éles, kitsinosított elméjű asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni, mint a tsupa botból Merkuriust.“³

A harmadik röpirat a férfiak feletét tartalmazza; ezt is P. Horváth Ádám írta: *A férjfiak felelete az Asszonyokhoz*, 1790.⁴ A kérelem megadását a következő feltételekhez köti:

1. A nők ismerjék el a férfiak elsőségét, „Mert hiszen jól mondjátok Kedveseink! hogy nem tsak tsupa szépek, nem

¹ L. Tud. Gyűjt. 1822. II. 70. 1.

² Magyar Asszonyok Prókátora a Budán összevegyült Rendekhez. A magyar nőmozgalom régi dokumentumai. Budapest, 1907. 25. 1.

³ U. o. 27. 1.

⁴ A magyar nőmozgalom régi dokumentumai. 3. 1.

tsak gyönyörűség végett teremtetek vagytok; hanem részé-
si, minden emberi derékségeknék s nem vagytok szolgálaink,
rabjaink, hanem véreink, Testvéreink, Atyáinknak velünk
egygyütt törvényes örökösei; nem tsak házi foglalatosságokra
rendeltettek, hanem a Ház népnek mint meg-annyi kiseded
Társaságoknak sarkalatos tagjai: s abban a társaságban a Ti
eszetektől s magatok alkalmaztatásától igen sok függ és bizo-
nyára az olyan Férfji örömet megengedheti Feleségének,
hogy ő vele egy méltóságú legyen az Asszony a Háznál, a
kinek Felesége hiszi is, mutatja is hogy előbb való ő nála az
ő Ura.“ — 2. A nők neveljék maguk gyermekeiket. 3. Ne
majmoljanak idegen divatot. 4. Tanulják meg a magyar nyel-
vet. |

Ez a röpirat négy nappal később kelt, mint az előbbi
(1790. július 18). A magyar asszonyok valóban megkapták
kérésükre az engedélyt, ugyanakkor, amikor a francia kon-
vent kitiltotta a nőket minden nyilvános gyűlésből. Ha kevés
kivétellel, még is csak érintette a francia forradalom esz-
meáramlata a magyar nőket.⁵

Az 1790-es évek közepéről származik M o l n á r Borbára
és Ú j f a l v i Krisztina vitája a nőkérdésről: *Barátsági vetél-
kedés vagy Molnár Borbárának Máté Jánosné asszonynak
A Két' Nem Hibái és Érdemei felől folytatott Levelezései.*
Kolozsvár, 1804. Mindkettő boldogtalan házasságban sín-
ylődő szerencsétlen nő, de ez az állapot egészen más érzelme-
ket vált ki a konzervatív Molnár Borbárából, mint az új esz-
ményeket hangoztató, forradalmi szellemű Újfalvi Kriszti-
nából. Molnár Borbára nem talál semmi kifogásolni valót a
nők helyzetében — ha hibák vannak, azokat a nők maguk
okozzák — gondolkodásmódja, érzelmi skálája tisztán a 18.
század felfogását mutatja. Nem így Újfalvi Krisztina. Még
külsőségekben is szakít a tradíciókkal; amazonosan öltözik,
magas kalapot hord, lovagol, férfiakkal levelezik.⁶ örömmel
köszönti az új kort, mely megváltást fog hozni a férfiszar-
nokság alatt sínylődő női nemnek.

⁵ K o m i s Gy.: A régi magyar nőmozgalom és leánynevelés. Bu-
dapesti Szemle. 1927. jan. 11. 60. 1.

⁶ V. ö. E n d r ő d i S.: Magyar hölgyek életrajzai. Újfalvi Krisz-
tina. 11. 1. és Z i l a h y K.: Hölgyek lantja. Pest, 1865. XVIII. 1.

Oszol a vastag köd, mosolyog a Napfény.
 Lelkesíti mejjem egy éltető remény,
 Hogy már valahára, jó vize malmára
 Nemünknek is: 's kap a ditsőség halmára;
 Á' honnan — is tsak a más Nem' kevélysége
 Zárta-el, s előttem be unt kevélység-é;
 Ki tsak azért rejté a Nap-fényt el töllünk
 Hogy rab szolgálókat tehessen belöllünk;
 Mely ravaszságának ez a foganatja,
 Hogy kevélységének lettünk áldozatja. (13. 1.)

Tudja, hogy sokan kárhoztatják majd eszméiért, de igazának birtokában bátran fogja túrni a gáncsoskodást.

— „Nem bánom, hibáztasson akárki, ha sajnálom és pártját fogom az igazságtalan és határtalan hatalom alatt sinylő Nememnek.“ (29. 1.)

Legfőbb érve a természetjog. Lehetetlen, hogy a természet — mely „egyértelmű az igazsággal“, s amely még egy bogár kikerülését is kötelességünké teszi — az egyik nemet a másik zsarnoksága alá rendelte volna. Minden hibáért a férfiak felelősek, mert visszaélve szabadságukkal, rabszolgaként bánnak a nőekkel, akik minden világosságtól elzárva sinylődnek. A férfi abszolút ura a nőnek... — a parantsoló mód nyelve rugóján hever, azzal a kettős petsétű eredeti Diplomával, Férfji vagyok én — akarom s meg kell lenni.“ (47 1.)

A nő tökéletesedése az egész társadalom javát szolgálná, s a férfi, megismerve a nyereséget, inkább megbecsülné örökös társát. A két nem egyenértékűségének gondolatát Újfalvi Krisztina erősen hangsúlyozza. A nő és a férfi csak testben különböznek egymástól. Nem állhatott a Teremtő szándékában, hogy két egyenértékű ember közül az egyiket a másik rabjává rendelje.

— „Valamint a szívnek, s a léleknek tehetségeit egyaránt osztotta a Teremtő mind a két Nembe, úgy egyiket a másikért, s a másikat az egyikért teremtette.“⁷

Csak a francia forradalom után kezd kialakulni az a gondolat, hogy a nő nem csak nő, hanem individuum, egyén. Ezt a gondolatot még a romantika asszonyai sem hangsúlyozzák — de mi már megtaláljuk Újfalvi Krisztinánál, aki

⁷ U. o. 52—53. 1.

magát ép úgy, mint társait „ember asszonynak“ tartja. Nagy haladás ez a kor felfogásához viszonyítva, amely a nőt többnyire még „asszonyi állatnak“ aposztrofálja s másodrendű egyénként kezeli.⁸

IV.

A német romantika.

A belső erkölcsiség. Lucinde. Az élő modellek: Caroline. — Dorothea. — A szalon. —
A romantika jelentősége.

A modern szellemi élet jellemző sajátossága az individualizmus; az egyén legszentebb joga, hogy képességeinek szabad fejlődést biztosítson. Az emberi öncélúság gondolata a francia forradalom egyenlőségi s szabadság-eszméiben gyökerezik. Ez a gondolat szembeszáll a tradíciókkal és az előítéletekkel. A nőemancipáció német irodalmában Hippiel az első, aki hadat üzen a női élet hagyományainak és előítéleteinek; már nála megtaláljuk a „belső erkölcsiségű romantikus emberideált.“ A romantikusok feszülten figyeltek az emberi lélek megnyilvánulásaira. Óvakodtak érzelmi életük vágyaival szembeszállni, mert azokban az ember lelkeségének megnyilatkozását látták. Organikus erkölcsiségre gondolnak; ennek törvényei szükségszerűleg megtalálhatók minden emberben. A romantikusok az esztétikus világnézet elvei alapján a költészetben és az életben egyaránt hirdetik, hogy az élet törvényeit egyetlen etika sem képes a maguk valóságában meghatározni; erre a feladatra csak a költészet válalkozhatik.¹

Az embernek kötelessége önmagát képezni, hogy magas életcélját elérhesse. Az emberi tökéletesedés gondolata központi helyet foglal el a költészetben. A műveltség feladata, hogy az embert transcendens énjének birtokába segítse. A romantikus műveltségi eszmény tovább fejleszti a nőemancipáció alap gondolatát. A szerelem nem pusztán érzékiség többé, érzéki és lelki mozzanatokból tevődik össze; átélésé-

⁸ V. ö. Cserei F.: Magyar, Székely Asszonyok Törvénye, Kolozsvár, 1800.

⁹ Dilthey: Das Erlebnis und die Dichtung. Leipzig, 1906. 25. l.

ben tehát mind az észnek, mind a szívnek szerepe van. Természetes, hogy a szerelemnek ez az újabb felfogása magas igényeket támaszt a nők szellemi képességeivel szemben. E korban a legcsinosabb asszony sem tetszett volna műveltség nélkül. A befelé néző romantikusoknak csak a szellemet viszatükröző szépség tetszik; az a szépség, mely az ember halhatatlan részével rokon és túléli a mulandó testet.“

A nő immár magasabb műveltséget szerez; ez elősegíti az emancipációt. A belső ember lesz a törvényadó; minden külsőséges, konvencionális „polgári“ elem gúny tárgya. A polgári házasság kemény igának tűnik fel a romantikus előtt, mely csak a „plebs“ számára lehet irányadó, mert ez önmagát irányítani nem képes. Ez a forradalmi felfogás természetesen az eddigi uralkodó állapotokat (tökéletesen megváltoztatja).³ A romantika a nő emancipációját hirdeti, mivel a műveltség lehetőségéért harcol és szembeáll a házasság fennálló intézményével. Friedrich Schlegel Lucinde regényében tükröződnek vissza a legtisztábban a kor emancipációs tendenciái. Lucinde hosszú ideig hírhedt munka volt, bár korántsem az érzeki szerelem és a szabadosság apoteózisa, aminek sokáig tartották. Schlegel az új szerelmi felfogást, a szerelem új átértékelését akarja kifejezni, a lelki, szellemi és fizikai szerelem szintézisét. Lucinde két ember teljes eggyéválásának élménye. Az érzelem a tartósság biztosítója: „Es ist Ehe, ewige Ehe, ewige Einheit und Verbindung unserer Geister nicht bloß für das, was wir diese oder jene Welt nennen, sondern für die eine wahre, unteilbare, namenlose, unendliche Welt, für unser ganzes ewiges Sein und Leben.“⁴ Külső forma nélküli házassággal van tehát dolgunk, mely nem a törvényből, hanem lényegéből kifolyólag szent és felbonthatatlan. Lucinde az erotikus és a lelki szerelem szintézise: benne a nő az Univerzum közvetítője szerelmese számára.⁵

² R. Hu eh: Blütezeit der Romantik. Leipzig, 1908. 254. 1.

³ O. Walzel: Deutsche Romantik. Aus Natur und Geistes weit. Leipzig und Berlin, 1926. I. 62. 1.

⁴ Fr. Schlegel: Lucinde. Deutsche Literatur, hg. von Heinz Kindermann. Romantik. IV. Lebenskunst. Leipzig, 1931. 159. 1.

⁵ P. Kluckhohn: Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts und in der deutschen Romantik. Halle, 1922. 132. 1.

Schlegel kigúnyolja a polgári házasságot, ahol a házastársak kölcsönös megvetésben élik le az életüket:

— „Er (erblickt) in ihr nur das Geschlecht, sie in ihm die bürgerliche Stellung und beide in den Kindern ihr Machwerk und ihr Eigentum.“ (181. 1.)

Nemcsak a Lucindében, hanem egyéb értekezésekben is hadat üzen Schlegel a nőről s a házasságról való szokásos felfogásnak. Szellem, műveltség, lelkesedés teszük szerinte a nőt kedvessé; a polgári társadalom női eszményét kigúnyolja. Keserűséggel beszél a férfiak ostobaságáról, akik a műveletlen nőtől ártatlanságot várnak. Tisztaság szellemi képességek nélkül csak prűdéria következménye lehet; a prűdéria pedig igény a tisztaságra erkölcsiség nélkül.⁶ Az ember első erkölcsi kötelessége a szembezállás, mind az objektív törvény-nyel, mind a hagyományos joggal szemben. Lucinde valójában oppozíció a társadalmi morál, a polgári hazugság, a hamis szemérem és a kicsinyes gyávaság ellen.⁷ Jellemző, hogy az emancipációról szóló értekezéseiben Schlegel nem az egyenlőség eszméjéből indul ki. A német értekezések általában sokkal kevésbé hangsúlyozzák az egyenlőséget, mint a francia forradalom asszonyai, akik számára politikai szempontok voltak az irányadók. Itt inkább a nemek különbsége áll az előtérben.⁸ Friedrich Schlegel is azt bizonyítja, hogy a nő és a férfi ugyanazon lényeknek különböző, de egyenértékű válfaja s csak együtt alkotnak egységet. A női egyéniségnek elismerésével és a romantikus műveltségi ideál hangsúlyozásával érte el a romantika jelentőségét az emancipáció történetében.

Friedrich Schlegel a Lucinde problémáit két nőnek köszönhette: Caroline-nek és Dorothea-nak. Első modellje *C a r o l i n e* volt, ki megvalósította az „önálló nőiességről“ alkotott ideálját. Caroline egyénisége a romantikus nő sajátosságainak szinte szimbóluma. A romantikus nőnek a férfiak ösztönzésén kívül öncélú érdemei is vannak.

A forradalom vad napjaiban nem alakulhatott ki pozi-

⁶ Fr. Schlegel: Fragmente, u. o. 151. 1.

⁷ R. H a y m. Die romantische Schule. Berlin, 1920. 568. 1.

⁸ H. Lange: Die Anfänge der Frauenbewegung. Berlin, 1927. 5. 1.

tív női kép, fejlődésképes nőtípus. A romantika idejében beszélhetünk először a nőideál megváltozásáról. A romantikus nő egyéniségében testesülnek meg a kornak azok az ideái, amelyek a további átalakuláshoz és fejlődéshez vezettek. A modern nő szabadságharca folyamán különböző változásokon ment keresztül. A romantikus nő az első fejlődési fok. Most jelennek meg először a „belső szabadságért” harcoló asszonyok, akik meggyőződésük szerint cselekednek. A társadalom fennálló intézményeit semmibe véve, szívük szavát követik. Szerintük az igazság és a szabadság az erkölcsiség legfőbb tényezője. Mit értenek igazságon? Érzelmük szabad kiélését. Az életet fenékgig akarják őríteni, a legnagyobb mélységeket átélni. A szenvedélyesség divat lesz. Mindenfajta szerelmi kalandba bonyolódnak, csak egyéniségük belső törvényére ügyelnek. A belső törvények megértése természetesen nehézségekbe ütközött és számos konfliktushoz vezetett; ez gyakran úgy tünteti fel őket, mint akaratnélküli ösztönlényeket.⁹ A legérdekesebb romantikus nő kétségtelenül Caroline.

Gyöngéivel és hibáival együtt szilárdan körülvalozott egyéniség. Erős vágy élt benne az élet szabadabb és erősebb lélezete után; istenek és emberek ellenére boldog akart lenni. Carolinét az erős öntudat emeli az ösztönlények fölé. Szilárdan hitt az ember önrendelkezési jogában; jogosultnak tartotta a társadalmi és erkölcsi törvényekkel való szembezállást, ha az ember elég erős a tettek következményeinek viseléséhez. Amidőn a válaszúton áll, felteszi magának a kérdést:

— „Willst du gebunden sein und gemächlich leben und in weltlichem Ansehen stehen bis ans Ende deiner Tage oder frei, müßttest du es auch mit Sorgen erkaufen? Die träge Natur lenkte sich dorthin und die reine innerste Flamme der Seele ergriff dieses, ich fühle was ich muß, weil ich fühle was ich kann, schelte mich niemand unvernünftig, ich habe wohl erwogen und kenne den ganzen Wert einer Lage, wie sie in die gewöhnliche Reihe der Dinge paßt, aber verblenden könnt

⁹ O. Walzel: id. m. I. k. 84. 1.

er mich nie über den wahren Wert des Lebens. Wer sicher ist die Folge nie zu bejammern, darf tun, was ihm gut dünkt.“¹⁰

Caroline egyénisége ezekben a szavakban tisztán áll előttünk. A lélek törvényeiben rendületlenül hívő nő képét látjuk magunk előtt. Lehet, hogy ez a belső törvény az embert félrevezeti. De még a ballépések is jogosultak, ha az ember meggyőződéséből fakadnak. — A belső szabadságnak nincs „morálkódexe“, és nincs közvéleménye. Az egyetlen bíró maga az ember.

— „Es bekümmert mich wenig — vallja Caroline — was die Menschen von mir sagen weil ich selten frage, wie kann das anderen erscheinen wenn ich vor mir selbst, unbefangen oder gerechtfertigt darstehe.“¹¹

Az ember sorsa önmagában van. Mindenki saját magának felel tetteiért. Megvetésre méltó az ember, ha saját balsorsáért másokat okol.

— „Der eine betet, der andere klagt das Schicksal an, der Grund des Übels liegt aber nicht jenseits der Wolken.“¹² Caroline szilárdan hiszi, hogy minden nyugtalanság és hiba önmagából az emberből fakad. A legsanyarúbb körülmények között is megőrizte belső szabadságból fakadó lelki egyensúlyát, amely nélkül nem tudott volna élni. Annál boldogabb volt, minél szabadabbnak tudta magát. Ha azt állítja, hogy mindig hűséges volt és soha sem vétett az erkölcsiség ellen, úgy igazat szól. Valóban mindig hű volt önmagához és a romantikusok „belső egyéniségéhez.“ A személyes meggyőződés az egyetlen, ami a romantikus embernek biztosítékot nyújt; ilyen értelemben elfogadhatjuk, hogy Caroline „hűségre született“ és a belső erkölcsiség ellen soha sem vétett.

— „Dieses Bewußtsein eben von innerlicher Treue hat mich oft böse gemacht, hat mir erlaubt wägend zu erlauben» ... Ich kannte das ewige Gleichgewicht in meinem Herzen. Konnte mich etwas niedereres vor dem Untergang bewahren, als dieses Höchste? Und wenn ich mir Verzweiflung berei-

10 Carolinens Leben in ihren Briefen, hg. v. Reinhard Buchwald. Leipzig, 1923. 129. 1.

¹¹ U. o. 100. 1.

¹² U. o. 59. 1.

tet hatte in der Verzweiflung der von mir geliebten. Ja. ich würde im Scherz darüber verzweifeln im Gewissen nicht, niemals könnte ich, wie Jakobi ausrufen: verlasse dich nicht auf dein Herz. Ich müßte mich auf mein Herz verlassen, über Not und Tod hinaus und hätte es mich in Not und Tod geleitet. Das ist mein unmittelbares Wissen, daß diese Sicherheit sicher ist und könnte sie in mir zerbrochen werden, so möchte sogleich die Vernichtung eintreten, für mich nämlich.“¹³

Lényének határozottsága volt Caroline büszkesége, bizton-sága. Tudta, hogy sokszor tévedett, de sohasem veszítette el magabiztonságát. Világnézetének és a romantikus ideológiának megfelelően hirdette, hogy az ember boldogságra született, az élvezetekért él és célja eléréséhez minden eszköz jó. A hibák, a ballépések is menthetők, ha az ember meggyőződésből cselekszik és nem veszíti el önmagát. Caroline bátorsága és ereje a veszéllyel csak növekedett. Minden gyöngesége ellenére olyan erő birtokában volt, hogy egy-egy bukás után fel tudott ismét emelkedni és újból biztosan folytatta útját. Friedrich Schlegel, a nőemancipáció romantikus apos-tola, Carolinen keresztül érit meg a tettehez, mint ahogy Caro-line volt mintája az „önálló nőiességről“ alkotott ideáljának is.¹⁴ A Lucidében emléket állít neki: „Auch diese Krank-heit wie alle vorigen heilte und vernichtete der erste Anblick einer Frau, die einzig war und die seinen Geist zum ersten-mal ganz und in der Mitte traf.“¹⁵ — 1733-hän ismerkedik meg Carolinéval, 1794-ben tervezi meg regényét, melyben Carolinének köszönetet akar mondani a neki tett nagy szolgálatért. A regény csak 1799-ben jött létre, amikor Schlegel női ideálja, az író D o r o t h e a Veit iránt érzett szerelmében megtalálja végső formáját. A mi szempontunkból Do-rothea keveset jelent. Dorothea is egyesítette magában a szellemet, a műveltséget, a szenvedély extázisát, a romantikus nő tipikus sajátságait, de ennek ellenére igazi lényével még a múlt század világához tartozik. Ő is széttörte kényszerű

¹³ U. o. 167. 1.

¹⁴ O. Mann: Der junge Friedrich Schlegel. Berlin, 1932. 184. 1.

¹⁶ Fr. Schlegel: Lucinde. id. h. 196. 1.

körülményeinek korlátait, de ennek oka inkább szenvedélyessége volt, mint a kor felfogása, avagy saját meggyőződése. Caroline a legodaadóbb szerelemben, az önmagáról való megfélemlkezésben is egyéniségének tudatában maradt; Dorothea a szeretett férfiben való tökéletes felolvadásban és a teljes alárendeltségben élte ki igazán vágyait. így vált Friedrich „alter ego“-jává, bár a költő érdeke azt kívánta volna, hogy Dorothea is tudatában maradjon saját képességeinek.¹⁶ Lényének ez az oszthatatlansága, ez a teljesen egy irányba való eltolódás határozottan a 18. század érzelmvilágába sorozza Dorotheát. — Caroline minden másra való tekintet nélkül követte meggyőződésének szavát és megértéssel viseltetett minden szenvedő szív kínjaival szemben.¹⁷ Dorotheát tetteiben nem a meggyőződés vezette; bár elkeseredettségében és szenvedélyében maga is szétszakította egyszer sorsának korlátait, ezt, mint jogot nem ismerte el. Zsidó származása és a zsidóknak a nőről vallott felfogása erősen hozzájárult ehhez az állásfoglalásához.¹⁸ Szükségesnek tartotta a nő alárendeltségét; a nő önrendelkezési jogát mereven elutasította, és végül saját lépését is bűnnek minősítette.¹⁹

Schlegel a Lucinde végleges formáját csak Dorothea szerelmének segítségével tudta kialakítani. Caroline bátorsága s magabiztonsága tiszteletre indította és életre keltette a benne már kialakult új nőideált. De Caroline nem fejezte be a megkezdett folyamatot; Dorotheának kellett az ő feltétel nélküli odaadásával az életébe lépnie, hogy Schlegel a Lucinde végleges formáját megalkothassa. Caroline a szellemére, Dorothea a szívére hatott; így teremtődött meg a Lucinde. Az ideák, amelyekben az új korszellem megnyilvánul s amelyeket Lucinde kifejez, Caroline hatásából származnak. Az új nézetek a házasságról, a nő és a férfi egymáshoz való

¹⁶ J. Körner: Briefe von und an Friedrich und Dorothea Schlegel. Berlin, 1926. VI. 1.

¹⁷ I. Tannenberger: Die Frauen der Romantik und das soziale Problem. Oldenburg, 1928. 41. 1.

¹⁸ A. v. H a η s t e i n. Die Frauen in der Geschichte des deutschen Geisteslebens des 18. und 19. Jahrhunderts. II. 317.

¹⁹ J. M. Raich: Dorothea Schlegel geb. Mendelssohn und deren Söhne Johann und Philipp Veit. Mainz, 1881. 360. 1.

viszonyáról, Caroline egyéniségéből fakadtak. Ő követelte mindig újból, hogy a házasság két egyenértékű ember szabad lelki szövetsége legyen. A házasságban a férfi ne nyomja el, hanem emelje magához a nőt.²⁰ Carolineben életre támadtak az új gondolatok, Schlegel megörökítette azokat az irodalomban.

A német nőemancipáció valójában a romantikából indul ki; ekkor sikerült először élénk szellemi vitákkal s a problémának folytonos felszínentartásával széles tömegek érdeklődését felkelteni. A férfiak magas ideálokat táplálnak a nőkről, Schleiermacher „Katechismus für edle Frauen“ című tíz parancsolatával megjelöli a romantikus nő kötelességeit. A romantikus nő eleget is tesz e kívánságoknak. Ő mutatja meg először, hogy a nőiesség semmi csorbát nem szenved, ha a nő szerető szívéhez csiszolt ész is járul. A romantika az első korszak, ahol ilyen szép és művelt nőtípusokkal találkozunk. Szalonja megvalósította a múlt századbéli francia szalon álmát, a „galantéria“ helyett értékes szellemi barátság fejlődött ki nő és férfi között.²¹ A német szalon megteremtéséhez egy eddig a társadalmon kívülálló réteg járult hozzá: a német zsidóság. A felvilágosodás megnyitotta a műveltség kapuit a berlini zsidóság előtt és különösen az asszonyoknál erős érdeklődés támadt a szellemi élet iránt. A nők szerepet akartak játszani a társaságban és ez hamarabb sikerült, semmint gondolni mereteik volna. A szép és szellemes zsidó nők szalonjai hamarosan a kulturális élet központjai lettek.²²

A romantikusok harca a nőért utópisztikus. Lucinde és Julius távol állnak a valóságtól; az ő területük a költészet s a fantázia. A romantika arisztokratikus világfelfogásával nem gondolt szociális forradalomra. A házasságról való új nézeteket az erős egyénekhez szabták, akik a jelenleg érvényben lévő társadalmat erkölcsi törvényeivel együtt lábbal tiporhatják.

²⁰ J. T a n n e n b e r g e r: id. m. 31. 1.

²¹ E. E. S c h w a b a c h: Die Revolutionisierung der Frau. Leipzig, 1926. 60. 1.

²² A. G l e i c h e n - R u s s w u r m: Geselligkeit, Sitten und Gebräuche der europäischen Welt. Stuttgart, 1910. 79. 1.

A nő reális társadalmi helyzete és a romantikusok álmoképei között mély szakadék tátongott; ennek tudatában voltak. Még nem teremtődtek meg a nő társadalmi átértékeléséhez szükséges előfeltételek. A külvilágot felháborította a Lucinde, csak privát élmények szemérmetlen feltakarását látta benne. Schleiermacher volt kénytelen egyéniségét a Lucinde védelmének szolgálatába állítani.²³ — Minthogy a romantikusok a valóság és az ideavilág közt fennálló szakadék tudatában voltak, elzárták magukat a külvilágtól és a fantázia birodalmában kerestek menedéket. Schlegel a Lucinde szerelmi problémáját könnyen oldotta meg. Lucinde egyike azon kevés aszszonyoknak, akik a társadalmat minden intézményével egyetemben megvethetik, mert a költészet határtalan világában élnek. A romantika nem jutott el a valóságig; missziója abban állott, hogy a fejlődésképes erőket felszabadítsa, az eltemetett lelkiértékeket felszínre hozza.²⁴ A nő értékének elismerésével, elnyomott lelki képességeinek feltárásával hosszú századok előítéletei alól szabadította fel és a további fejlődés útját is kijelölte.

A kritika, az elégedetlenség a házasság fennálló formájával, a vágy az egyénibb és önállóbb nőtípus után a nő emberré-fejlődésének történetében döntő szerepet játszott. A belső szabadságért folytatott harccal egyidejűleg a romantika megteremtette a nő társadalmi átértékeléséhez szükséges lelki háttérrel is. A romantikus nőben női mivoltából kifolyólag már megtaláljuk a hajlandóságot, hogy az egyéni problémákat szociális térre helyezze át. Brandes találóan mondja:

— „Wir sehen, wie sie beständig die Probleme, welche die Männer allein auf das literarische Forum beschränkt halten wollen, auf das soziale hinausziehen möchten, — sie fühlen tiefer den Druck der Verhältnisse, sie sind minder geschwächt durch gelehrte Überkultur und sie haben mehr praktischen Sinn und Blick als die Männer um sie.“²⁵

²³ Fr. Schleiermacher: Vertraute Briefe über Friedrich Schlegels Lucinde. 1800.

²⁴ W. M a h r h o l z : Deutsche Literatur der Gegenwart. 1930. 21. 1.

²⁵ G. B r a n d e s : Hauptströmungen der Literatur des 19. Jahrhunderts 1906.² IL 95.].

Megfelelő előfeltételek hiányában ezek a problémák nem lépték túl az egyéni érdekek szűk körét. Új iránynak kellett jönnie, mely az egyéni problémákat az általános emberiekkel váltotta fel.

V.

A magyar romantika.

Elégedetlenség. Nőtisztelet. A műveltségi eszmény.

Miként és mennyiben nyilvánul meg a romantika hatása a nőkérdésben Magyarországon?

A 18—19. század fordulóján a különböző szellemi irányok hazánkban sűrítve jelentkeznek: a racionalizmus s a romantika eszméi szinte ugyanabban az időben tűnnek fel. A 18. század végén Herepei János, a kiváló kálvinista prédikátor már hevesen védi *Az Asszonynak Jussait*.¹ Gondolatait jobbra a felvilágosodás eszmeköréből veszi. Megvizsgálja, melyek *Azok a pontok, melyekből az Asszonyokat nézni és megítélni kell*.²

Először: a nő is ember; tehát tökéletesíthető lélekkel született. „Ember az asszony! Tehát ne képzeljük azt, hogy csak érettünk teremtetett.“

Másodszor: az asszony is gondolkodó ember, de mégis más, mint a férfi; ebből következik az a harmadik tétel, hogy az asszony kötelességei különböznek a férfiéétól. Herepei szánalomraméltónak tartja a nők helyzetét; jogtalanságuk, művel ellenségük szomorúsággal tölti el:

— „Siratom az Asszonyi nemet, az asszonyi nemnek szomorú állapotját, siratom én. Óh de valyon léssen-e én nekem annyi könny-tseppem, hogy az ő nyomorúsága mindenik nemére csak egygyet-egygyet is hullathassak.“

Íróink csakhamar észreveszik a különbséget a nyugati országok asszonyai és a magyar nők között. Elkeseredetten állapítják meg, hogy tudomány s műveltség dolgában a ma-

¹ Herepei János: *Az Asszonynak Jussai*. Teleki Polixéna felett elmondott halotti beszéd. Kolozsvárott, 1797.

² Herepei János: *Azok a pontok, melyekből az asszonyokat nézni és megítélni kell*. Halotti beszéd Bánffy Klára felett. Kolozsvárott, 1805.

gyar nő mennyire elmaradt külföldi társnőitől. Különösen azok az írók, akik maguk is külföldön jártak, és személyesen győződtek meg a nők szellemi és kulturális előhaladásáról, ragadtatják magukat keserű szemrehányásokra.

— „Mily szép és ditsőséges az Francia-Országban, hogy ott asszonyok, leányok a férfiakkal egyformán szeretik és üzik a szép tudományokat és mesterségeket; tudnak dolgozni és ítélni... Mi nálunk ha egy leány egy pár Ptománt olvasott és az embernek tudtára akarja adni, hogy akkor érezni és gondolkodni tudott, kénytelenek vagyunk őt a nagy fogyatkozás miatt szép léleknek mondani, mert „inter vaccas bos est abbas“ — állapítja meg a külföldet járt Kisfaludy Sándor.³ Az elégedetlenség nálunk is kialakít egy új nőtípust; ez azonban sokkal passzívabb, semmint hogy a nő forradalmában döntő szerepet játszhatott volna. Finom és gáláns lelkek tűnnek fel, kik az enthusiasmusig szeretik a poézist, ábrándoznak, megvetik a szenvedélyt és kialakítják a magyar précieuset. Kétségtelen, hogy ez is haladás volt.⁴ Íróink azonban nagyobb elragadtatással viseltetnek a német romantika talajából kifejlődött, új pompás nőtípussal szemben. Többen közülük német nőt vesznek feleségül, sőt báró Podmaniczky Károly elfogultságában úgy nyilatkozik, hogy a magyar nő csak mint nemi lény jön tekintetbe, igazi finomságot s szeretetreméltóságot csak a német nőben találni.⁵

Az asszonyok gáláns értékelését az újabbkori társadalomba a francia felfogás hozta be, mégis a német lélek színezte azt át, s alakította ki romantikus nőtiszteletté.⁸ Ez a nő-

³ Id. Gesztési Gyula: A nő a magyar rokokóban. H. és év n. 142. 1.

⁴ V. ö. Baros Gyula: Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz. Budapest, 1908. 6. I. „Többnyire egy érdekes könyv, egy csinosabb vers vagy valamiféle más műalkotás körül forog társalgásuk, melynek ma már csak halvány nyomait találjuk a ránk maradt iratokban. De bármely kevés az, a mi e tekintetben tudomásunkra jutott, mégis fontosnak kell tartanunk, mert innen kezdve látjuk asszonyaink élénkebb részvételét a közösség szellemi életében. Angliában a kék harisnya, Franciaországban a précieuse elnevezés már gúny számba ment, amikor még nálunk alig akadt ebből a fajtaból“.

⁵ Gesztési: id. m. 147. 1.

⁶ Bobula Ida: A nő helyzete a XVIII.-ik század magyar társalmában. Budapest, 1953. 77. 1.

tisztelet a magyar romantikára jellemző. Íróink ismerték a német romantikának a szerelemről vallott felfogását is,⁷ de ez nem talált nálunk termő talajra; idegen volt a magyar lélektől. Annál nagyobb jelentősége van a lovagkor óta feledésbe merült nőtisztelet felelevenítésének; ez teremtette meg a nő társadalmi átértékeléséhez szükséges lelki háttérret. Az írók tudatára ébrednek annak, hogy a nők hathatós segítséget nyújthatnak hazai irodalmunk fellendítésében. — „Nagy befolyásuk van az asszonyoknak az egész emberi nemre; az ő példájuk felbuzdítaná minden emberben a' Líteratura és nyelv szeretetét.“⁸

Foglalkozni kezdenek velük, nekik ajánlják munkáikat, kedvükben igyekeznek járni. Isák Teréz 1828-ban joggal állapítja meg, „egyszer nem íródtak annyi erkölcsi morálok kivált Nemünkhöz, mint ebben a században.“⁹

Az írók gáláns lovagok módjára még az emberi kultúráért vívott küzdelemben is elsőbbséget akarnak adni a nőnek. Fejes János egy németnyelvű értekezésében: *Hat sich das männliche oder das weibliche Geschlecht um die Menschheit mehr verdient gemacht? Zum Vortheile des weiblichen beantwortet von Johann von Fejes*¹⁰ megállapítja, hogy csak a felületes szemlélet mutatja a férfi nagyobb érdemeit. Az emberiség első *jótevője* a nő volt s nem a férfi; az anya és gyermeke az első társadalmi közösség.

— „Der Mann im Urstande ist für die Gefühle der väterlichen Gesellschaft unempfindlich. Er hat sein Bedürfnis gestillt und verläßt *die* Theilnehmerin der Befriedigung. Er suchte bloß Vergnügen und dieses wurde ihm zu Theil. — Nicht so das Weib. Das erste Gefühl und ein väterlicher Drang zu den Pflichten der väterlichen Gesellschaft entsteht und fängt bei der Mutter an.“ (16. 1.)

⁷ Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. 286. 1.

⁸ V. ö. Mi akadályozza a Hazai Literatura gyarapodását. Tud. Gyűjt. 1826. I. 39.

⁹ Isák Terézia: A tapasztalások teszik vigyázóvá az Embert, vagy az Allortzás Támadók ellen Allortzátlan védelmezés. Budán, 1828. 19. 1.

¹⁰ Pesth, 1808.

Az anya úgy tekinti gyermekét, mint saját lényének egy részét — gondoskodik róla, s ezzel ő veti meg a család alapját: „Die erste dauerhafte Gesellschaft war nicht zwischen Mann und Weib und Kind sondern zwischen Mutter und Kind.“¹¹ A férfit annyira lefoglalja a létfenntartás gondja, hogy szomszédit ellenségnek, az élelem megszerzésében való versenytársnak tekinti, s így az emberi együttérzés nem fejlődhet ki nála. A nő jut először tudatára, hogy gyermeke gondozásával magasabbrendű célokat szolgál; midőn ezekig a gondolatokig eljut, már felülemelkedik a tisztán fizikai élményeken. Szelídebb érzelmek támadnak benne életre, s ezzel az emberi tökéletesedés kezdetét veszi. A gazdagabb érzelmi skálájú nőnek végül a férfit is sikerül a család számára megnyernie; így megveti az emberiség fejlődésének az alapját.

— „Dadurch also, daß das Weib im Urstande für die Gründung und Erhaltung des Menschengeschlechts mehr als der Mann gesorgt, da durch ferner, daß das Weib den ersten Grund zur Cultur gelegt, hat sich das Weib mehr als der Mann im Urstande um die Menschheit verdient gemacht.“

Ki *itt* az államban az emberiségért többet? A nő itt is megosztotta a munkát a férfivel, mert a természet úgy alkotta meg, hogy minden körülmények között megállja a helyét. Mégis azt kell látnunk, hogy a nőket elzárják az emberi tökéletesedés lehetőségétől. Ha a nő uralkodhat, miért zárják ki az állami élet egyéb területeiről? Fejes munkájának végső eredménye, hogy a nő — lehetőségeihez s körülményeihez képest — többet tett az emberiségért, mint a férfi.

A munkát szívesen fogadták, s ez arra indította a szerzőt, hogy egy másik értekezésével kifejezetten a magyar nőnek tegyen szolgálatot: *Die Ungarische Staatsbürgerin. Ihre Pflichten und Rechte nach den Ungarischen Gesetzen dargestellt und zum Versuch herausgegeben von Johann von Fejes.*

— „Bei der Beantwortung der Frage über das größere oder mindere Verdienst um die Menschheit war das ganze weibliche Geschlecht mein Gegenstand, der Gegenstand dieses Versuches ist bloß das Weib in Ungarn.“

Mire kell a törvényhozónak tekintettel lennie? Ne ke-

¹¹ U. o. 17. l.

zelje a nőt mint gyermeket, mint gyámkodásra szorulót, ne éreztesse a férfi törvényhozói voltát; tanulmányozza a nő egyéniségét, s ennek megfelelőleg készüljenek a törvények; lássa be, hogy sok intézkedés súlyosabban sújtja a nőt, mint a férfit.

Egy nemzet műveltségi állapotára a legjellemzőbb a nő társadalmi helyzete. „Je starker, tapferer und geistreicher eine Nation, das Weib desto mehr geschont, geachtet, geehrt.“¹²

A nemzet boldogsága nagy mértékben a nők értékelésétől függ; a megvetett, elnyomott nő alkalmatlan a férfi magas és nagy céljaihoz, tévutakra téved, nem válik belőle sem jó feleség, sem jó anya. A rossz házasság gyöngíti a családot, s ezen keresztül az államot.

Mire alapítják a nő elnyomásának jogát? A történelemre nem, mert volt idő, s voltak népek, akiknél a nők voltak fölényben: de a nők uralma sohasem volt olyan nyomasztó, mint a férfiaké. — Mint törvényhozó is veszélyes a férfi a nő számára, de még veszélyesebb mint a törvény végrehajtója.

— „Ein hartes Loos der Weiber, denen weder die Gesetzgebung noch die Vollziehung der Gesetze zukommt. Woher das? Weiß den Gott etwas davon? Wo, wie, wann, wodurch hat er es offenbart? Er, der zu keinem Geschlechte gehört, daß die Männer, die gebiethenden, die Weiber die gehorchenden sein sollen?“¹³

A természet azonos joggal ruház fel mindenkit, nemre való tekintet nélkül, az állam se tegyen tehát különbséget polgárai között. A nemes származású magyar asszonynak ugyanazokhoz az előnyökhöz van joga, mint a nemes embernek. A nő önmagával szabadon rendelkező egyén, joga van a szabadságra, épúgy, mint a férfinek, a polgári élet minden körülményei között. Csak a polgári törvényeknek legyenek alávetve, de ezek legyenek szabad emberekhez méltóak. Mindkét nemet egyenlő jog és tisztelet illeti meg, tehát a törvény egyenlő mértékben is szolgáltasson nekik igazságot. — A nők-

¹² U. o. 13. 1.

¹³ U. o. 20. 1.

re vonatkozó törvényekkel foglalkozik S z e n t k i r á l y i M ó r i c: *Értekezés a magyar asszony jussáról* című munkájában. Nyiry István: *Nő jogtan. A szép nem természeti jussainak alaptudománya szerint*:

„Mély és messze ható elmék dolgoznak azon, mi viszonyban kell az országlással tenni egy csekély és az emberiségre keveset jelentő czéhecskét is. Hát elhagyhatnánk-e az emberiség egész felének viszonyairól elmélkedni? Elmulatnánk-e, életünk kedves társainak, elsőb nevelőinknek, a' társalkodások vezetőinek, sőt magoknak, a köztársaságok s országok alapítóinak örök természeti jussaikról hathatóságban gondolkodni?“¹⁴

Lassankint kezdik belátni, hogy a nőnek is joga van a tökéletesedésre. De hogyan érje el célját, ha minden művelődési lehetőséget elzárnak előle? Amint Berzsenyi mondja Dukai Takács Judithhoz írt ódájában:

De mint mehetnek nagy pályájokon
Bevont szemekkel s békos lábakon?

S kívánhatjuk e tőlük oly csudát,

Hogy céljainak megfeleljenek

És leikeinkkel összezengjenek

Ha őket a vak gyermekségbe zárjuk?¹⁵

Idővel egyre sűrűbben, hevesebben követelik a nő művelődési lehetőségének biztosítását.

1825-ben ifjú J a k a b f a l v a y András *az Asszonyi Nem tudományos Pallérozódásáról* szóló értekezésében kikel „azon részrehajlás ellen, melynél fogva sokan a férfi Nemtől Nemek elsőbbségét vitatván, a Szép Nemet az élet legfontosabb s szebb gyönyörétől a lélek és elme munkásságától, a Természet és tapasztalás vétkes rágalma mellett vakmerően el akarják tiltani.“¹⁶ Hivatkozik a természetre, mely minden gyermekét egyenlő joggal ruházta fel; tehát egyik nem sem követelhet magának előjogokat a másik felett. Jellemző a kor

¹⁴ A M. T. Társaság Évkönyvei. Második osztály. A nyelvtudományi, philosophiai és történetírási osztályok értekezései. III. k. 97. kk.

¹⁵ Berzsenyi Dániel: Összes versei. Pest, 1859. 136. L

¹⁶ Rövid értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról. Tud. Gyűjt. 1825. VII. k. 23. 1.

gáláns felfogására, hogy a nőt a teremtés koronájának tekintinti:

— „A fő valóság a Teremtés munkáját végezvén a maga remekével az Asszonnyal koronázta azt meg, kite az elő teremtések tökéleteit öszve summázzván Istensége szikráját ne gyújtotta volna?“¹⁷

A külföld számos példával bebizonyította, hogy a nők művelődése mennyire előnyös a tudományokra. Magyarországon a sok háború miatt nem értek rá, hogy a nő művelődési problémájával behatóan foglalkozzanak. „Tsuda-e, hogy a' szép nem természettől gyengébb szerkesztetésű lévén, később eszmél ajultából?“¹⁸

A női nem védői egyre merészebb hangokat ütnek meg. Már nem is egyenértékűséget, hanem a női nem értékesebb voltát hirdetik. E szempontból figyelemre méltó a Felső Magyarországi Minerva egyik cikke: *A Fő-rendű Asszonyoknak szükséges a tudományokat tanulni. A felsorolt érvek között különösen érdekes az a megállapítás, mely szerint kívánatos, hogy az asszonyok a tudományokra adják magukat; — „azért tudni illik, mert férjeik azokban sokszor járatlanok és idegenek. Már pedig felette szánakozásra méltó dolog az, ha valamely főrendű házban a tudományoknak még csak híre sincsen.“*¹⁹

Akadnak gáncsoskodók is, kik kelletlenül nézik a nő körül támadt harcokat s szeretnék őt ismét régi keretei közé szorítani. Így már K. J. *Mi a Pedantizmus* c. cikkében:

— „Még a szép nem is, mellynek főtvénye tetszeni: nem tud megőrizkedni a' Pedantizmus mótelyétől. Ezzel az Asszonyi szép tulajdonságokat, a szemérmességet, a' jó rendbe szedett kellemetes magatartást, az erőltetés nélkül való szép módot tetemesen megsérti. De itt a' Karakteri rajzolat másra bízom: Tsak annyit mondok, hogy az Asszonynak elég munkát ad az ő eredeti rendeltetése és a' ház. belső dolgainak jól intézett igazgatása. A' pennát bizza a' férfiakra, a' Könyvírók, Criticusok sorába ki állani ne töre-

¹⁷ U. o. 25. 1.

¹⁸ U. o. 27. 1.

¹⁹ Felső Magyarországi Minerva. 1826. 739. 1.

kedjék. Jusson eszébe a' páva tollba öltözött szajkó. Nem mind lehet az Anna Schurmann vagy Staël Asszony aki elbírja az író tollát. Elég, ha követheti Cornéliát. Ne kössön fegyvert oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Grachusokat a hazának.“²⁰

Sebestyén Gábor *Mennyből jött Kirekesztő Privilégium*-a szerint: „Asszonymak sem természeti sem politikai helyzetése nem engedi, hogy ő hosszas időkig tanulgasson s tudományos életet éljen: a' tudományt pedig felületesen megérinteni s mindenféleből egy kis esméretre vergődni nem elég. Félszeg tudományával senki sem halad messze. Szép és ditsőséges az Asszony rendeltetése: maradjon ő e' mellett, ebben tökéletesítse magát: elég egyben fényleni.“²¹

A legerélyesebb hangú antifeminista cikk névtelenül jelent meg: *Szózat Napkeletről a magyar férfúi és asszonyi nem viszonyaik eránt* — „Mi napkeleti nemzet vagyunk; ám legyenek német szomszédnénk, franciánék, anglusnék tudományosan nevelve, ám maradjon ezeknek a sok olvasás elmúlhatatlan házi szükölködésök; a magyar asszonyi nem enélkül ellehet és néki való kevésszámú jó könyvek megoldvasása mellett boldog. A magyar nő a férfiakat illető mélyebb tudományokba ne avatkozzék, magát ne graduáltassa, ne hireskedjék, könyveket ne írjon és a haza bölcsei között ne tanítóskodjék ... Magyar férjnek tudományos asszony valami szokatlan és vizsologtató látvány.“²² „Nemzetünkben, mint napkeleti származásúban az asszonyi nem alánk vetettségének ideája ugyancsak meg is vagy on máig oly erősen, hogy ezt belőle ki nem irthatjuk.“ (70. 1.)

De az asszonyok sem maradnak adós a válasszal. Csakhamar megjelenik a porondon Takács Éva. *Egy Barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében* című feleletében harciasan száll szembe mindazokkal, akik nemét az írói pályáról akarják kirekeszteni.

— „A férfiaknak az írásra ki-rekesztő just tagadom, hogy adott volna valaki; mert a' minden okos teremtéseit

²³ Tud. Gyűjt. 1824. XII. 69. kk.; 76. l.

²⁴ Tud. Gyűjt. 1926. II. k. 124. kk.

²⁵ Tud. Gyűjt. 1826. XI. k. 68. kk.

egyforma lelki szabadsággal megajándékozott Teremtő nem adott, hazám fiai pedig azt az igazságtalanságot nem követhetik el, hogy magoknak kirekesztő just tulajdonítsanak az írói pályán akkor, mikor nagyobb részént nemünk munkálódásának köszönhetik, hogy hazánkban arra elkészülhetnek. Mert ha elhallgatom azon sok ezerekből álló fundatiókat a mellyeket nemünk szerzett a végre, hogy a férjfiak tanulhassanak, tsak azt említem, hogy Sarolta Szent István édes anyja, vetette meg nemzetünk pallérozódásának fundamentumát akkor, mikor akár mellyik férjfiunak is betsületére válható lélekkel a Keresztény vallás terjesztését munkálódta. Az újabb időkből tsak azt említem, hogy hazánkban lévő egy Universitásunknak jó rendbe szedését ditsőségesen uralkodott Mária Theresia Királynénknak köszönhetjük.²³ Második levelében hálátlansággal vádolja a férjfiakat; elfelejtik, hogy mennyi mindenben segítenek nekik a nők. „De tsak mi — teszi hozzá büszkén — akik gondolkodni szoktunk, és a kiknek érzékenységeket az okosság, nem a tsupa természeti ösztön vezeti.“²⁴

A „Szózat napkeletről“ a legharciasabb viszonzólevelet hívja ki. Szivonyáné a Tudományos Gyűjtemény lapjain felel: — „Nem is vagyunk mi alább valók a férjfiáknál: sőt Ádám földből — Éva pedig Ádám oldalából — és így jobb masszából levén alkotva eredetkori származásunk is nemesebb mint az övék.“²⁵

Isák Terézia a keleti hazafi ellen hadakozik: *A Tapsztalások teszük vigyázóvá az Embert, vagy az Allortzás támadók ellen Allortzátlan védelmezés.* Buda, 1828.

— „Bizonyosan valami hazájából kiszökött Török Nemzetségnek maradék ja ez: „a' ki fájlalván egészen elveszteni Eleinek ditsőséges Háremi hatalmokat s mint hogy már Európában más Nemzeteknél helyet nem igen találván, Magyar Hazámban, Nemzetem kisebbitéssel akarja ismét felállítani ...“ (17. 1.)

— „Hogy ő néki szokatlan dolog az Értelmes feleség, azt

²³ Tud. Gyűjt. 1825. XI. k. 69—70. 1.

²⁴ Tud. Gyűjt. 1826. XI. 66—8. 1.

²⁵ Tud. Gyűjt. 1827. II. k. 64. 1.

meg lehet engedni: mert ő benne is dolgozik, azon hatalmas Sympathia, melly a' Tudatlant a' Tudatlanhoz olly nagy erővel huzza. De hogy áltálján fogva minden Magyar illy rossz: Ízléssel bírna, azt tagadom.“ (21. 1.)

Egy másik válasz szerzője kifejti, hogy méltó tisztelettel viseltetik a nő hivatásából fakadó elfoglaltsági körökkel szemben: „mindazonáltal méltó jussunk van tőle azt is kívánni (ne hogy még tőlök eltiltani, vagy épen benne elfojtani iparkodjunk) hogy a tsupa gazdasági tzéltől szabadon az életet szebb s szabadabb oldaláról tekintvén, a belső életre is felemelkedjék.“²⁷

— „Ha valamelly asszony oly tárgyáról ír, melyekhez ő ért; ha úgy ír hogy akármelly okos ember is gyönyörűséggel s haszonnal olvashatja munkáját, nintsen-e akkor ő neki annyi tudománya, a mennyi kell?“²⁸

Mindjobbban tért hódít az a gondolat, hogy midőn külföldi országok belátják a magasabb kultúrájú nőtípus társadalmi fontosságát, mi sem maradhatunk hátrább.

— „Európa végső tsutsán ragasztékképen a Magyar Országtól igen távol levő Angliát elhallgatván, térjünk a Magyarnek legközelebbi szomszédjára a Németre; ez is nem kívánván a hova tovább előre haladó Culturában hátra maradni tsak hamar a Franciák' példáját követte.... Ez is eleinte szintúgy mint a jelen időben nem hogy rossz néven vette volna azt, hogy egyik vagy másik a szép nem közül, arra való tehetségét s ügyességét érezvén magában, magát a szép mivekben s tudományokban gyakorlá és merészlé az vagy amaz nemű munkájával a világ előtt megjeleni; sőt örvend rajja, s ditsőségének tartja, ha közöttök az asszonyok közül is válik oily an aki lelki tehetségeire nézve a kimíveltetés s tökéletesedés' magasabb léptsőjére jutván, bátorodik a férfiakkal ugyanazon tzél eránt versent futni.“²⁹

Szinte érthetetlen, hogy a nőket nem engedik művelődni. Nemre való tekintet nélkül mindenkinek joga van, hogy ol-

²⁷ Némely Észrevételek K. I. Pedantismusáról és S. G. Mennyből jött kirekesztő Privilégiumáról. Tud. Gyűjt. 1826. VII. k. 4. 1.

²⁸ Észrevételek, S. G. Mennyből jött kirekesztő Privilégiumára. Tud. Gyűjt. 1826. VI. k. 104. 1.

²⁹ U. o. VII. k. 11—12. 1.

vásson, gondolkodjék és írjon. A nőnek ez egyenesen kötelessége, mert csak önálló individuum lehet a férfi igazi társa. Kiss Károly és Szontágh Gusztáv heves támadást intéz a Takács Évát gáncsoló Sebestyén Gábor ellen: *Bajnoki Hartz Takács Éva Asszony ügyében az Asszonyi Nem érdemei s Jussaiért*.³⁰ Sebestyén szerintük „az egész nőnemtől minden szabadságot és illőséget a tanult világgal együtt szólni egyáltaljában megtagad, ötet, s a nőnemet minden jussaiból a felségesebb kimíveltetésre kirekesztvén, a mint ebből szükség képpen következik, egyedül a közönséges házi élet körébe azon kötelességekre utasítja, hogy a legmélyebb alázatossággal a férjfinak gyermekeket szülni, ötet s ezeket ápolgatni, s a belső gazdaságot tartozzék.” A cikk megállapítja, hogy a Privilégiumhoz hasonló támadások „idegenséget szülő” veszedelmes jelenségek; ezer év óta a magyar nemes asszony egyenlő szabadságot élvez a férfivel s most egyszerre nemcsak a tudósok „respublikáját” hanem még a „házassági monarchiát” is egy nemnek zsarnoksága alá akarná helyezni. Ha akad is ilyen vakmerő — biztosítják a gáláns szerzők a nőket — a férfiak zöme elfordul tőlük.

— „Mi többi férj fiak azonban legkevesebb részt veszünk Sebestyén Gábor ur előfogásában, sőt inkább azt igen kárhoytatjuk és a mint azt a Galanteria kötelessége kívánja, magunkat lekötelezzük, hogy kegyetek jussait minden hason születésű megtámadok ellen nyílt sorompók között régi bajnoki módon életre és halálra védelmezni fogjuk.”³¹

A felvilágosodás ideológiájának megfelelően hangoztatják, hogy minden embernek nemre való tekintet nélkül egyforma jogai vannak. A nemek munkája kölcsönhatásban áll, s a női nem munkájától függ a nemzeti tökéletesedés. A női nem kiművelése a nemzet életére is termékenyítőleg hat.

— „Csak az Asszonyok tehetik a mi nemzeti reformátziónk' épületére az utolsó mindent befejező követ; ellenkező esetben épületünk örökre tökéletlen marad. Ne is kételkedjünk, hogy ők azt meg ne tennék mihelyt mi férfiak nékiek példásan utat nyitunk; hol a férfi' tisztelettel és bizakodással

³⁰ Tud. Gyűjt. 1826. VIII. k. 73. 1.

³¹ U. o. 75. 1.

viseltetik a szép nem eránt, ott az ő véle minden szépben és nagyban vetélkedik, ott a nemzeti lelkesedés őtet is felfogja gyullasztani.³²

A női nem társadalmi értékelése zsinórmértéke a nemzet humanizmusának. Ahol a férfiak a kereszténység tanítása és az ész szava ellenére elnyomják a nőt, ott szabad emberi s nemzeti fejlődés sem lehetséges. A keresztény népek közül a felvilágosodás és a humanitás a németnél áll a legmagasabb fokon, mert a családot és a nőt mindig megbecsülték.

A nemzeti romantika az egyéniség kultuszával nagy szolgálatot tett a nőnek. Tudatára ébredt a nőnevelés fontosságának s meglátta, mennyire elmaradtunk e téren a külföldtől. — „A mi a lányok nevelését illeti, ebben olly hátra vagyunk, hogy még lépést sem tevének annak ügyében.”³³

— „Mikor lesz a Magyar-Haza olly boldog pallérozott magyar nevelő Asszonyokkal dicsekedni mint a külföld ... Mikor a magyar leány férjet nem kap, becsületesen élni akar és nincs miből.”³⁴

íróink nem állnak meg a passzív kritikánál; nemzeti és kulturális szempontból sürgős cselekvést követelnek. A romantika döntő jelentősége a nő átértékelésében van. Nem tekintik többé alsóbbrendű lénynek, hanem individuumnak, kinek segítségével társadalmi s nemzeti szempontból is erőt jelent. A romantikus nőtiszteletre jellemzők Széchenyi szavai, amelyekkel Hittel-ét „honunk szebblelkű Asszonyainak” ajánlja. „A hitelről szólok s a mi belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről s így Előttetek sem lehet a tárgy idegenebb mint előttünk, mert annyi nemes és szép, ami az Emberiséget felemeli a ti Nemetek műve.”³⁵

³² U. o. 97. 1.

³³ Kiss Sámuel: Értekezések. Miben van még a Magyar hátra leginkább? Tud. Gyűjt. 1827. II. k., 9. 1

³⁴ Ágoston János: A Nemzetiség és a Kultúra. Tud. Gyűjt. 1827. II. 41. 1.

³⁵ Gróf Széchenyi István Munkái. Budapest, 1904. M. T. A. II. sorozat. I. Hittel.

VI.

A szociális irány.

A „femme libre“. Nőtípusok: Az intellektuális nőtípus: Ráhel. Az érzéki nő típusa:

George Sand. A józan nő típusa: Takács Éva.

A 19. század elejére esik a gazdasági élet gyökeres átalakulása. A házi ipart a gyári ipar váltotta fel és ez eltolódásokat idézett elő a társadalom struktúrájában. Egyidejűleg reformerek lépnek fel, hogy az új helyzeten javítsanak; Saint-Simon pedig nevet és alapot ad az egész reformiránynak.

Saint-Simon, nem hagyott határozott és kialakított tanokat maga után; csak halála után 1825 körül kezdtek tanítványai gondolatainak határozott formát adni. A nőkérdés problémái a társadalmi átalakulással foglalkozó irataiban alig kerülnek megemlítésre.¹ — Basard és Enfantin öntötték a St. Simonista tanokat határozott formába. Enfantin jut először tudatára a család és a magántulajdon között fennálló szoros kapcsolatnak. Ha a magántulajdon ellen akar harcolni, előbb a családot kell megsemmisítenie; a kollektívizmus lényegéből folyik a szabad szerelem rehabilitációja.² Ezt a következtetést Enfantintól Bebelig minden szocialista elfogadta, aki a saját elméletével nem akart összeütközésbe kerülni.³ Minthogy a család és a magántulajdon szorosan összefügg, a családnak meg kell semmisülnie; így teremődik meg a „femme libre“ típusa.

Az érdeklődés az elnyomott osztályok felé fordul, ezekben sorozzák be a nőt is. A francia utópisták világmegváltó terveikkel segítségére sietnek a nőnek, az „elnyomott,-nak, hogy bilincseit lerázhassa. A nőnek ez a segítség kapóra jön. Két nő áll az előtérben, akik hasonló gondolatokat hirdetnek: Ráhel v. Varnhagen és George Sand. Mindkét nő szociális ideológiában él; a szociális gondolat egybefonódik náluk az erősen individualista női lelkek kívánságaival. Ezért volt

¹ R. Jaeckel: Die Stellung des Sozialismus zur Frauenfrage im 19. Jahrhundert. Potsdam, 1914. 32. 1.

² Charles Thiebaut: Le féminisme et les Socialistes. Paris, 1906. 142. 1.

³ U. o. 24. 1.

éppen ez a két nő döntő hatással a Jungdeutschland szellemi mozgalmára.⁴

Ráhel v. Varnhagen-re jellemző, hogy saint-simonia eszméket hirdetett már akkor, midőn ezek még nem is terjedtek el; egész önállóan jut el az any a jog eszméjéhez, amelyet csak jóval később, 1861-ben J. Bachofen munkájában találunk meg ismét. Bachofentől vette át később ezt a gondolatot Bebel.⁵

A nő mint önálló szellemi individuum, aki ember akar lenni és az egyéniség evangéliumát hirdeti, Ráhelben jelenik meg először. Ráhel intellektuális lény, aki az egyéniségének él, a polgári társadalommal és intézményeivel szemben ellenséges álláspontot foglal el. De másokra bízta, hogy gondolatainak praktikus következményeit megvalósítsák. Az individualizmus az életben könyörtelenséget, lelkiismeretlenséget jelent; Ráhel ezekkel a tulajdonságokkal nem rendelkezett. Egész életében inkább másokat boldogított, mint önmagát; oadaó és áldozatkész maradt, igazi altruista.⁶

Ráhel haladást jelent a romantika asszonyával szemben. Caroline számára a nő csak mint nő jön számításba. Amikor azt mondja: „Man schätzte ein Frauenzimmer nur nach dem als was sie als Frauenzimmer ist“ — még a múlt század felfogásának ad kifejezést. Ráhel számára a nő is ember, keserűen panaszkodik, hogy a nő emberi mivoltát nem akarják elismerni:

— „Kann ein Frauenzimmer dafür, wenn es auch ein Mensch ist?“⁷

Az egyén legelemibb joga, hogy akadálytalanul fejlőd-

⁴ Dragutin P. Sub o tic: Rahel Levin und das Junge Deutschland. München, 1914. 22. 1.

⁵ J. Proelss: Das Junge Deutschland. Stuttgart, 1892. 533. I. Rahel törvényes és törvénytelen gyermekek között nem akar különbséget tenni. A gyermekek viseljék anyjuk nevét; az anyát illeti a családi hatalom, mert ez a természet rendje. — V. ö. J. B a c h o f e n : Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861. és A. B e b e l : Die Frau und der Sozialismus. Stuttgart, 1879.

⁶ E. Graf: Rahel v. Varnhagen und die Romantik. Berlin, 1903. 8. 1.

⁷ Rahel v. Varnhagen: Ein Buch des Andenkens für ihre Freunde. Berlin, 1834. I. 55. 1.

hessék: ez képezi az emberi életnek és boldogságnak az alapját. „Der Mensch soll Persönlichkeit sein, dann hat er Güte, dann hat er Existenz.“⁸ Az egyéniség érintetlenségét, hozzáférhetetlenségét a legmagasabbra értékeli.

— „Könnte ein persönliches Wesen je darauf kommen, daß es seine Persönlichkeit aufgeben und die eines anderen höherstellen sollte als seine eigene?“⁹

Az emberi cselekedet zsinórmértéke a meggyőződés. Az embernek nincs szüksége kényszerre, az igazság felismerése a gondolkozó ember törvénye: „Wer Mensch ist kann richten, hier wird die ganze Person Gewissen, Bewusstsein“¹⁰ Aki az igazság törvénye ellen vét, megsérti az emberiséget. Az ember legfelsőbb feladata, hogy bátran kövesse meggyőződését és az igazságot: „Immer Gerechtigkeit für andere, Mut für uns selbst. Das sind die Zwei Tugenden worin alle andere bestehen.“¹¹ Ráhel olyannyira erős szabadságtörekvése minden kényszert keresztültörő individualizmusából fakad. Egyéniségének zárkózottság és teljes szabadság kell, hogy lelkében nyugalmat és világosságot érezhessen.¹² Ráhel házasságellenes támadásai a szabadságtörekvésből fakadnak. A házasságban az egyéniség korlátozását látta, a lelki kényszert. Az élet legfőbb erkölcsi feladata:

— „Treu wahr redlich zu sein und das bei der größten Kleinigkeit und in jedem Augenblick immer auf das Sein und nicht nur auf den Schein auszugehen“.

Ügy érezte, hogy a házasság megalkuvást jelent s ezt elviselhetetlennek találta. A konvencionális házasságot nem tekintet te szentségnek:

— „Kann eine Neigung Ohne Anreiz existieren? Gibt es eine geichtliche äußere Garantie für geschlossene oder bekannte Freundschaften?.... Ist Aufrichtigkeit möglich, wo unnatürliches gewaltsam gefordert werden kann?“¹³

⁸ U. o. III. 67. 1.

⁹ U. o. 65. 1.

¹⁰ U. o. III. 400. 1.

¹¹ U. o. III. 319. 1.

¹² O. Berdrow: Rahel v. Varnhagen. Stuttgart, 1900. 354. 1.

¹³ Rahel v. Varnhagen: id. m. III. 559. 1.

De nemcsak a konvencionális házasság, hanem maga a házasság, mint zárt határolt intézmény Ráhel éles kritikáját hívja ki. Csak a szabadon kötött egyezés erkölcsös, mert a nő csak így védelmezheti meg egyéni szabadságát. „Von mir bekommt aber nie ein Kind die Einwilligung zum Heiraten. Das sag ich, in der glücklichsten Ehe.“¹⁴

Ráhel meleg rokonszenvvel köszöntötte mindazokat, akik a társadalmi törvényeket megvetve, saját egyéni életüket élték; ebben csak az egyéniség felszabadulását látta és a bátorságot, mellyel sorsukat alakították. Ráhel nem az érzékiség rehabilitációjáért harcol,¹⁵ inkább a nő önrendelkezési jogáért és az élet minden területén érvényesülő szabadságáért. Individualizmusa már magán viseli az új kor reformáló szellemét. A romantikus nő csak önmagára gondolt, szubjektív lelki élményeire. Ráhelnek gondja van testvéreire is; szeretné nemének értékét emelni. Borzad a léha, jelentéktelen nőktől: — „die so erstaunlich matt beinahe unklug aus Zusammenhanglosigkeit sind.“¹⁶ „Elend sind die Weiber wegen dieser plumpen, gräßlichen, ja nicht glaubbaren Dummheit im Lügen.“¹⁷ A tudatlanság és a gondolkozás hiánya okozza a nők léhaságát. A becsületességhez gondolkozás kell, az igazsághoz értelem. „Redlichkeit und Verstand bahnen die Wege.“¹⁸

Ez azonban nem elegendő:

— „Ein völlig liebenswürdiges Geschöpf muß dabei noch Kurage und Selbständigkeit haben.“¹⁹

Követeli a nő szociális függetlenségét, az egyéniség szabad fejlődése érdekében:

— „Es ist nur Menschenunkunde, wenn sich die Leute einbilden unser Geist sei anders und zu anderen Bedürfnissen konstituiert und wir könnten von des Mannes oder Sohnes Existenz mit zehren.“²⁰

A nők önállótlanága okozza könnyelműségüket, nem

¹⁴ U. o. II. 445. 1.

¹⁵ P. S u b o t i é: id. m. 50. 1.

¹⁶ Ráhel v. Varnhagen: id. m. II. 359. 1.

¹⁷ U. o. III. 348. 1.

¹⁸ U. o. I. 142. 1.

¹⁹ U. o. I. 76. 1.

²⁰ U. o. II. 569. 1.

éreznek szilárd talajt lábuk alatt, és mindig a férfiakhoz kell igazodniok. A nő élete azonban öncél és nem a férfi boldogságának segítő eszköze. Különben minden házasság önmagában foglalná a nő legnagyobb boldogságát. Ez azonban nincs így.

— „Man hängt, pflegt wohl die Wünsche der Seinigen, fügt sich ihnen, macht sie sich zur höchsten Sorge und dringenden Beschäftigung, aber erfüllen können sie uns nicht, oder auf ein ganzes Leben hinaus stärken und kräftigen.“²¹ Ráhel individualizmusát a közösséggel való emberi együttérzés és a segítenivágyás enyhítette. Szerette az embereket és a szenvedőket. Soha nem érezte magát olyan boldognak, mint Prágában, a háború ideje alatt, amikor az emberiség iránt érzett szeretetének és a szolgálatra való készségének kifejezést adhatott. Itt felfedezte a női munka igazi területét. A nők kötelessége: „ersetzen, ergänzen, heilen wo die Männer verwunden müssen.“²²

Ráhel mindent az ember szempontjából néz: minden emberi lényt szeret és végtelen szabadságot, végtelen fejlődési lehetőséget kíván számára biztosítani. Gondolatvilága a szociális doktrínákban kristályosodott ki. Szilárdan hitt az ember tökéletesítésének és boldogításának lehetőségében. Joggal nevezte magát a legigazibb saint-simonistának, mert ideáit már e gondolatrendszer kialakulása előtt hirdette.²³

Ráhel a második fejlődési fok a modern nő történetében. A romantikus nő csak szubjektív életének jogaiért küzd. Ráhel emancipációs törekvései intellektuális és szociális eredetűek. Az élet útját bátorsággal, erős akarattal igyekszik megjárni. Az erkölcsiség szerinte erő, bátorság s szellemi tisztesség. Ezzel a felfogással Nietzsche előfutárjának tekinthető.²⁴ Túlzott individualizmusát a kötelességérzet és az együttérzés enyhítette. Ezek a tulajdonságai a nő érzelmi mélységéből fakadnak. Minden szélsőségnek a valósághoz kell alkalmazkodnia, hogy abból valami életképes, fejlődésképes származzék; Ráhel individualizmusa ilyen volt. Az ember

²¹ U. o. II. 564. 1.

²² U. o. II. 89. 1.

²³ P. Sub otic: id. m. 11. I.

²⁴ E. Key: Rahel v. Varnhagen. Leipzig, 1907. VIII. 1.

harcolt benne a nővel, az intellektus az érzelemmel. Ráhel még nem érte el azt a szintézist, ahol a látszólagos ellentétek kiegyezíthetők és tökéletesíthetők egymást.

Ráhel v. Varnhagen és George Sand sok rokon vonást mutatnak fel.²⁵ Mindketten szerették a nagyot, az erősét; mereven ragaszkodtak egyéniségükhöz, személyes szabadságukhoz: az emberi meggyőződést fontosabbnak tartották, mint a társadalom intézményeit. Szerették a szenvedőket, a szegényeket, elnyomottakat: ki akarták ragadni az emberiséget a hozzá méltatlan körülményekből. Individualizmus és szociális együttérzés közös alaptulajdonságuk, de döntő különbség közöttük, hogy Ráhel elsősorban bölcselkedő természet, George Sand művésze egyéniség. Ráhel kínzó töprengések között jut világossághoz: George Sand ugyanezt művészi intuíciójának köszönheti. George Sand munkássága saját életének, meggyőződésének, küzdelmeinek hű tükörképe. Amiképen ő maga véget vetett tarthatatlan és lealázó házasságának, úgy fel akarta szabadítani nőtársait is az ember méltóságát sértő körülmények nyomása alól. Egész munkásságával „az egyéniség felszabadításáért” harcolt. Ezt hangoztatta, ezért küzdött minden formában, nemcsak a „szabad nő” és „szabad szerelem” elavult jelszavaival. A boldogsághoz vezető utat kereste; ennek eléréséért harcolt önmagával és a világgal. Regényei tömegén keresztül igyekezett magát és mindazok eljárását igazolni, akik felszabadították magukat a hipokrita konvenció, az emberhez méltatlan körülmények rabigája alól. — „Indiana”-tól kezdve hirdeti a nő jogát a szerelemhez; felemeli szavát a társadalom előítéletei ellen. Indiana a nő, a gyöngye, a szerelem és a szenvedély képviselője, ki jogait követeli.

— „Indiana ... c'est un type, c'est la femme, l'être faible chargé de représenter les passions comprimées ou, si vous l'aimez mieux supprimées par les lois c'est la volonté aux prises avec la nécessité: c'est l'amour heurtant son front aveugle à tous les obstacles de la civilisation. Mais le serpent use et brise ses dents à vouloir ronger une lime.”²⁶

²⁵ P. Subotic: id. m. 22. 1.

²⁶ George Sand: Indiana. Paris, 1926. ed. Colmann Léwy, Préface. 7. l.

George Sand-nak a szerelem az élet pozitívuma. Ő is, és nőalakjai is, Indiana, Valentine, Fernande, Juliette és a többiek, küzdenek önmagukkal, becsületes akarattal és nagy szenvedélyükkel. Végül is összeszedik minden erejüket, hogy széttörjék sötét börtöneiket és elpusztítsák e világnak jelenlegi formáját. Lehet, hogy ez a megsemmisítés saját pusztulásukat is maga után vonja, minthogy megsértették a „tiszta emberi lélekben élő becsületes világregendét“; de többet ér romantikushoz méltóan meghalni, mint az életet hazugságban és szolgaságban eltölteni. A szenvedély mindig győzedelmeskedik az akarat fölött, de a bukást egyéb erkölcsi okok is motiválják. George Sand jóhiszeműségének bizonyítéka, hogy hősnőinek védelmét csak akkor vállalja, ha igazságukról, lépésük jogosultságáról meggyőződött. Nem véd közönséges szenvedélyt, hanem a megalkuvást nem tűrő szerelmet. Elérhető-e ilyen szerelem? A jelenlegi körülmények között nem állapítja meg „Lélia“. A nő nem méltó társa a férfinak. Érdekeik különbözők és minthogy a férfi a sajátját értékesebbnek véli, a nőnek fel kell áldoznia magát minden ellenszolgáltatás nélkül.

— „Il faut donc que l'existence de la femme disparaisse, absorbée par celle de l'homme et moi je voulais exister“.²⁷

Így tör ki az elkeseredés Léliából. A nő rabszolga, a férfi tulajdona, milyen hűség származhat a szolgaságból?

— „Quels travaux et quelles idées peuvent leur être communs ou du moins également sympathiques? Quelle échange de sentiments quelle fusion d'intelligences possibles entre le maître et l'esclave?“²⁸

Nincs férfi, véli Lélia, ki megérdemelné szerelmét; a férfiak csak a nőt látják benne. — Vágyik szerelem után, de ez a szerelem nem lehet múlandó, fizikai élmény. Kívánja a házasságot, ahol a férfi egyenértékű társa lehetne, de ez a lelki szövetség a jelenlegi társadalmi törvények között nem valósulhat meg. Talán el fog jönni az idő, amikor a gyermek emancipálja magát és kivívja emberi szabadságát. Mi történjék azonban addig? Mit tegyen a nő, ha csalódik szerel-

²⁷ George Sand: Lélia. Paris, 1858. ed. Hetzel. 76. 1.

²⁸ U. o. 56. 1.

mében? Minthogy a társadalmi berendezkedés a szerelmében csalódott nőnek gyökerében támadja meg létét, Lélia a magányba menekül. Nevelés, tudás nélkül nem állhat helyt az életben. Lélia a szociális munkának adja oda magát és keresi az igazságot, az élet célját, de meghal a nélkül, hogy azt megtalálta volna. Halála pillanatában átérzi mindazok szenvedését, akik millió év óta keresik a boldogságot, az igazságot, — de az igazság mindvégig csak álom marad. Lélia fejezi ki legjobban a romantikus lélek vágyát az igazság után, a küzdő ember boldogságakarását és a szerelmében csalódott nő keserűségét.

Lélia magának George Sandnak tükörképe. Ő is, mint nőalakjai egy korszak életének szimbólumai. Ebben a korban kezdődnek a nagy társadalmi átalakulások; hihetetlen erővel támad fel a vágy valami új, nagy megváltás után. A nőemancipáció egyike a kor számos törekvéseinek az egyéniség megváltásáért, az individualizmusért. George Sand és asszonyai emancipált nők, akik a társadalom intézményeit széttörve, szabadságra törtek. A „femme incomprise“ számos szomorú változatát George Sand nem mint utánzásra méltó típusokat vonultatja fel előttünk, hanem mint a női elnyomtatás szükségszerű és logikus következményeit. Ezek a típusok átmeneti lények; mindegyikük saját generációjának képét viseli és szimbolizálja a nő vágyakozását új életformák után. Ők készítik elő a talajt, hogy valami újabb, erősebb, életrevalóbb fejlődhessen. A megoldás nem lehetett az érzéki emancipáció, minthogy a nőt éppen a mulandó ösztönéletből akarták megmenteni. De nem lehetett a magányba való menekülés sem, az egyéniségnek ezen az úton való megmentése, mert hiszen minden produktivitas kölcsönös megtermékenyítésből fakad; a férfi és női ellentétek egyesüléséből. Ebből a felismeréséből származik George Sand első megoldási kísérlete, a monogám házasság magasabbrendű alapon; ezt „Mauprat“ című regényében állítja elének. Lehetséges, hogy boldogságot találjunk a házasságban, ha az tudatos egyéniségek akaratán épül fel. A boldogság elérhető, csak ki kell érdemelni. Pierre Leroux és Lammenais hatása alatt George

Sand kiegyensúlyozódik és eljut ezekig a gondolatokig.²⁹ A nő szellemi és társadalmi emelése megválthatná alárendelt helyzetéből.

George Sand ép úgy, mint Ráhel v. Varnhagen, akivel együtt hasonló nézeteket vallott a nőről, a szerelemről és a házasságról, szociális ideológiában él. Minden elnyomott emberi lényhez vonzódik, szeretne segíteni bajaikon. A saint-simonisták ebben az időben kezdik meg munkásságukat. Világfelfelzabáló terveikkel a nő helyzetén is segíteni akarnak. A nőnek ez a segítség kapóra jön, de követeléseiben nem olyan túlzó, mint a férfi. A női zseni bármilyen anarchista legyen is, lényegében mindig nő marad.³⁰ A nő életének legfontosabb problémája a szerelem; minden körülmények között ennek elérésére törekszik. Természetes, hogy tollal a kezében is élete nagy gondolataért harcol.³¹ Ráhelben az ember lázadozik, ki 'egyénisége szentségéért harcol, George Sandban a nő, ki az ösztönök rehabilitációját követeli. A polgári gondolkodás egészen a 19. századig a nőt, mint az örök nyugalanság képviselőjét, védelemre szorulónak nyilvánította. A felvilágosodás és a szabadabb korszellem felkavarja a nőben is az elnyomott és elfojtott ösztönöket. A nő nem akarja többé, hogy a társadalom morálja irányítsa életét. A női nyugalanság tipikus megtestesítője, „a femme incomprise“, ekkor üti fel fejét a társadalomban, és legjellegzetesebb kifejezését a kor végén, Ibsen drámaiban éri el.³² A homályosan érzett jog erősebb lesz, mint az engedelmesség. A nő fellázad, hogy széjjelszakítsa azokat a kötelékeket, melyek sem nem egyesítenek, sem nem szentesítenek. Lerázza a tradíciók terhét, hogy meghajoljon egy szerinte magasabb igazság előtt. Hol van azonban ez az igazság? A kor asszonya egyelőre még a sötétben tapogatódzva keresi az utat, de már tudja, hogy a jog, kötelesség, felelősségérzet

²⁹ H. L a u b e : George Sand's Frauenbilder. Brüssel, 1845, XII. 1.

³⁰ P. L a s s e r r e : Le romantisme français. Paris, 1828. 153. 1.

³¹ Ch. M e u r r a s : L'Avenir de l'intelligence. Le romantisme féminin. Paris, 1905. 242. 1.

³² Lou A n d r e a s S a l o m e : Henrik Ibsens Frauengestalten. Jena, 1910.

konfliktusából ki kell kerülnie. Ráhel is, George Sand is, az emancipáció egy-egy női típusa.

Jellemző, hogy a magyar feminista nőtípus mennyire elüt külföldi társaitól. Erélyesen és harciasan száll síkra nemének jussaiért, de a „femme libre“ aspirációi mindvégig idegenek maradnak józan lelkeségétől. A magyar feminizmus bajnoka, Takács Éva, nemének „emberméltóságáért“ harcol, az individualizmus túlkapásai nélkül. Takács Éva is kifejti véleményét a házasságról: *Egy-két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről*³³, de józanul a körülményekhez szabja kívánságait. A házasság boldogságához a férfi fölényét tartja kívánatosnak:

— „Uralkodjanak a férfiak az asszonyokon, őket meghaladó talentumaiknál és nyájas magokviseleténél fogva, ez a boldogító uralkodás mind a két nemhez illik és ennek igen hasznos következményei az egész háznépre kiterjednek, akkor nem léssen szükség arra, hogy naponként holmi apró házi dolgokban való avatkozás által mutogassák, hogy ki a gazda a háznál.“

A férfiak féltik tekintélyüket s ezért nem merik feleségüket bizalmukkal megajándékozni; pedig fonitosabb volna, ha a nők önszántukból, szeretetből és nem félelemből teljesítenék férjeik kívánságait. A férfiak a nőket vágyaik vak eszközének tekintik és ez a hibás gondolkodásmód okozza a rossz házasságokat. A nőket tévedéseikért csak félannyira lehet kárhozthatni, mint a férfiakat, mert sem a házastárs megválasztásában, sem az élet egyéb körülményei között nem rendelkeznek teljes szabadsággal. Sokan közülük a szülői önkény áldozatai; a nő egy elhibázott lépése soha többé nem tehető jóvá, mert a nőnek nincs joga a férfit egész háznépével együtt szerencsétlenné tenni. Amennyiben a férfi megsérti a házasság szentségét, a nőnek is jogában áll során változtatni. Ha azonban gyermekei vannak, nem tanácsos a szakítás, mert azok lesznek az áldozatok.

A házasság terén Takács Éva nem kíván tehát különösebb változtatásokat; ismételten hangsúlyozta, hogy ő csu-

³³ Tud. Gyűjt. 1823. VIII. k. 69.

pán nemének emberméltóságáért harcol. Engedjék a nőt is művelődni, gondolkozni és gondolatait kifejezni.“

— „Hogy az asszonyok eredeti rendeltetése csak az anyávatétel, a házimunka és a gyermekek nevelése volna és hogy azzal ha gondolkodik és gondolatjait kimondja, vagy leírja, az asszonyi szép tulajdonságokat, a szemérmetességet, a jó rendbe szedett kellemetes magatartást megsértené, azt csak az olyan szánakozásra méltó férjfi mondhatja magával való ellenkezés nélkül, aki nememet csak állati képpen tekintti.“³⁴ Lehetséges-e, „hogy Fiajnk, vagy Atyáink közül találkozik ebben a felvilágosodott században olyan gyarló, a ki azt akarja elhiteni velünk, hogy a nemek különbségénél fogva, ami egyiknek virtus, az a másiknak véték volna?“³⁵

A férfiak a női nem lealacsonyításával saját boldogságuk ellen harcolnak, mert a nő az élet minden körülményei között segítségére van a férfinak. A nőnek, különösen pedig a magyar asszonynak a közügyek intézéséhez is joga van, mert Európában egyedül ő bírhat ingatlan jószágokat földesúri jussal; háború esetén maga helyett katonát állít; éppen úgy, mint a férfi; ha a főnemesi rendből való, az Országgyűlésre is kap meghívót. A történelem bizonyítja, hogy veszedelmes időben kardot is ragadott a haza védelmére. A női nem értékelésével Takács Éva nemcsak a nőnek kíván szolgálatot tenni, hanem az egész társadalomnak, mert a nő szociális misszióját nem veheti át a másik nem:

— „Hogyha minden nevelő egy Pestalozzi, vagy Salzmann lesz is, a ki a férjfiak nevelése körül szíves gondoskodással foglalatoskodik, fáradozásainak érdemlett jutalma az erköltsök és gondolkodás módja meg jobbítása által nem lesz addig, míg az asszonyi nem nevelésére olyan figyelem nem fordítatik, a millyent ezen nem emberi méltósága érdemel és a millyent a másik nem maga és ez eránt való kötelessége parantsol. Tegye csak félre valaki az előítéletekhez való ragaszkodást, akkor meglátja, mennyi haszon származik a

³⁴ Takács Éva: Egy barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében. Takács Éva Munkái. Buda, 1829. I. k. 73. 1.

³⁵ U. o. 68. 1.

társaságra az asszonyok rendes neveléséből, a melly most tsupán tsak a külső módosságban határoztatik.³⁶

Nincs különbség a férfi és női intelligencia között. A nőnek is lehetőséget kell adni képességei kifejtésére.

— „A mi nemünk éppen olyan alkalmas a lélek akár-melly munkáját is végbevinni, mint a férfiak, és valósággal emberi méltóságunk ellen való véték nélkül nem eshetik meg nemünk lelki tehetségei kifejtődésének valamily határt szabni.³⁷

Ha a nők valódi énje kifejlődik, a férfiak nemcsak játszótársakat, hanem igazi barátokat és társakat fognak bennük találni. Takács Éva az új öntudat határozottságával védi nemének jussait és bátran veri vissza az ellentámadásokat. Ki meri mondani, hogy kilép rendeltetése köréből s megsérti annak törvényeit? Miiikor 16 éves korában árván maradt, két keze munkájával tartotta el magát és nevelte fel két fiútestvérét. Miért nem mondták akkor ellenfelei: „Leány gyermek ez, a munka férfiakat illet?”³⁸ örül, hogy tanult, mert ez adott erőt viszontagsággal teli életének elviseléséhez; a jövő nem okoz neki félelmet, sem a múlt pirulást. Bátran felemelt fővel viseli írásaiért a támadásokat, mert soha sem tett semmi olyant, amit okos és becsületes emberek előtt szégyellenie kellene. Amikor a lótenyésztés előmozdítására ezreket költenek, a birka nemesítéséről köteteket írnak, nem lehet meddő munka a női nem színvonalemeléséért harcolnia. Mindegyik nem tetteinek mértéke az igazság és az ember-szeretet legyen. Amelyik nem a másikat lelki erőben felül-múlja, annak a másik önként fog engedelmeskedni. De ha a férfiak erővel és nem igazsággal akarnak a nők felett ural-kodni, akkor ezek ravaszsággal igyekeznek őket kijátszani s ez mindkét nem lealacsonyodásához fog vezetni. Takács Éva tudatában van annak, hogy tollát mindig az emberiség iránt érzett szeretet vezette, ezért vállalta a kényszerű harcot.

— „Ha Barátnémhoz írt levelemben egy kitsinyt önön

³⁶ Barátnémhoz írt második levalem ismét Nemünk ügyében. Takács Éva Munkái. Buda, 1829. I. 113. 1.

³⁷ U. o. 114. L

³⁸ Takács Éva Munkái. II. Feleletek a Szent Gellért hegye mellől. Buda, 1828. V. 1.

érzéssel szólottam, arra tsak azt mondom magam mentségéül Fáy András után: Szelíd érzelmekkel születtem én is, mint nememnek akármeltyike, béke lakta e keblet — forró volt e kebel, mindég láng nempelygette vérem tseppjeit a sziv felé, de tsak szeretetben, melly testvérként ölelte az egész emberiséget, miért űztek harcba?³⁹

Takács Éva a józan magyar asszony mintaképe. Látja, hogy a nő társadalmi emelkedésének előfeltétele a jobb nőnevelés: tehát minden erejével ezért harcol. Nem jön új gondolatokkal, mert még a régóta hangoztatott követeléseket sem valósították meg. Józanul alkalmazkodik a körülményekhez. Ennek megfelelőleg problémaköre sokkal szűkebb, mint külföldi társnőié.

VII.

„Junges Deutschland“.

Szociális missió. Érzéki emancipáció. Polgári emancipáció. Fanny Lewald.

Németországban a Jungdeutschland emancipációs küzdelmével indul meg a reális harc, hogy a nő helyzetén javítsanak. Az irodalmi harc gyökere a romantikáig nyúlik vissza, de az irreális esztéták nem törődtek a polgári társadalom kívánságaival. A Jungdeutschland kárhoztatja is a romantika absztrakt egyoldalúságát.¹ Arisztokratikus eszmevilágából ki kellett hámozni a fejlődésképes gondolatokat, hogy a küzdelem eredményes lehessen. Ezt a feladatot a Jungdeutschland végezte el. A demokratikus, forradalmi szellem harcosai védelmére kelnek a nőnek, s az egész állami szervezet gyökeres megreformálásával a nő társadalmi helyzetében is döntő változásokat akarnak véghez vinni. Szociális missziójuk tudatában úgy érzik, kötelességük, hogy a bajokat feltárják és orvoslást ajánljanak. Egyház, állam és társadalomellenes polémiájukba beillesztik a női jogok védelmét. A Jungdeutschland reformmozgalma semmi esetre sem tekinthető a saint-simonista propaganda visszhangjának.

³⁹ Takács Éva Munkái. I. IX. 1.

¹ Th. Mundt: Geschichte der Literatur der Gegenwart. Leipzig, 1853. 68. 1.

A német szellemi mozgalom kétségkívül erős ösztönzés nélkül is idejutott volna. Mind a sajtóban, mind a parlamentben a téma napirenden volt, de a saint-simonista túlzások nélkül. Hangoztatják, hogy a házasságot függetleníteni kell az Egyháztól s a nő helyzetét védeni kell a férfi kiváltságai-val szemben.² Ezek a kívánságok az egyéb szabadságjogok követeléséből fakadnak. Az új gondolatok élet után vágyanak, de egyelőre meg kell elégedniök a költészet látszat-életével. Ez a látszatélet csak keret, melynek lényegét a kor nyugtalan, szociális megújódásra vágyó reformtörekvései adják.³ A Napoleon-i háborúk után a német polgárság átalakul. Az industrializálódás következtében a társadalmi struktúra megváltozik. Embertömegek munka nélkül maradnak, s megteremtődik a proletariátus. Ugyanakkor az elméleti követelések talajt nyernek, minthogy a realizálás most egyenesen szükségessé lesz. A valóság értékesebb, mint a lehetőség. A Jungdeutschland realitást és tetteket követel. Nincs elzárkózás, nem a költészet és a fantázia a cél, hanem a valóság és a jelen; az élet célja maga az élet. A Jungdeutschland ellensége minden illúziónak; jelszavuk: „harc a dogmatizmus ellen“.⁴

A költészet főtémája most is a szerelem. A szabad-szerelem a korszellem nagy szenvedélye: a Jungdeutschland propagandája ennek irodalmi tükörképe.⁵ A házasságot olyan törvénynek tekintik, mely a nőt a férfi rabjává aljasítja. A szabadság nevében szót emelnek a férfiönkény és a házasság ellen. Ki felelős az érzelmek változásáért? A házasság alapja a szerelem: ha ez megrendül, a házasság is megsemmisül. Ha pedig az érzelem örök, mire való a felesleges bilincs? Az ideális házasság a férfi és nő szabad egyesülése. Gutzkow és Mundt a házasság szentsége, Laube a házasság intézménye ellen harcol.

— „Er hat eine heillose Ansicht von der Ehe“— állapítja meg Wally, Gutzkow híres regényhősnője kedveséről Cézár-

² J. Proelss: id. m. 18. 1.

³ U. o. 20. 1.

⁴ E. von P u s t a u: Die Stellung der Frau im Lehen und im Roman der Jungdeutschen. Berlin, 1928. 10—11. 1.

⁵ J. Proelss: id. m. 2 1.

ról — und will die letztere durchaus nicht als eine Institution der Kirche gelten lassen. Das Sakrament der Ehe ist nach seiner Theorie die Liebe, nicht, des Priesters Segen.“⁶

A szerelem is folytonos változást követel mint az élet minden jelensége.

— „Haltet die Ehe offen, wie das Herz des Himmels seine Hand offen erhält für den wahrhaft notwendigen Wechsel von Tag zu Nacht, von Schnee zu Blumen.“⁷

A természet szava ellen vétének, kik,hamis, merev formák kedvéért feláldozzák a házasság lényegét, a szerelmet.

— „Das Interesse, der Reitz, die leiseste Hoffnung von Glück ist oft verschwunden, wenn die Leute ein altes Versprechen einlösen. Beide Teile fühlen es, beide wagen es nicht zu äussern, um den Popanz der Treue nicht zu verletzen. Beide stürzen sich mit offenen Augen ins Verderben. Das täglich wechselnde Leben, der Reiz, welcher fröhlich vor ihre Augen tritt, predigt stürmend das Gegenteil, aber sie verstecken sich, um ihr Gespenst nicht zu verletzen. Sie sündigen gegen die Herrlichkeit der Natur, die sich ihnen in den Schoss wirft um ein Wort zu halten, das ihnen vielleicht im Augenblick des Rausches entlockt ist“.⁸

A civilizált ember számára a szabadság önrendelkezési jogot jelent. A nőnek fel kell emelkednie arra a magaslatra, ahol a férfi és nő igazi egyesülése lehetővé válik: ... „wo in Wahrheit zwei Wesen in eines aufgehen, da ist eine Erfüllung des Menschentums gewonnen“.⁹ A házasság csak mankó a gyengék és gyámoltalanok számára, de a jelenlegi társadalom fenntartó eszköze. Az önálló szabad nő megveti a társadalom morálját s csak saját magának engedelmeskedik:

— „Das Weib, das gleich mir die Ehe nur für eine Krücke der tausend Schwachen, nur für ein leider noch immer notwendiges Hilfsmittel der Gesellschaft ansieht, das Weib, das sich stark genug fühlt die äusseren Nachteile der Gesellschaft zu ertragen, sobald diese den Betrug gegen sich

⁶ Gutzkows Werke: IV. 141. 1.

⁷ H. Laube: Gesammelte Werke, hg. von H. H. Houben. Leipzig, 1908. — Das junge Europa. II. Die Krieger 132. 1.

⁸ H. Laube: Das junge Europa. II. Die Krieger 110. 1.

⁹ U. o. III. Die Bürger 132. 1.

entdeckt — dies Weib ergibt sich mir mit der Freiheit und freut sich oder leidet wie ein selbständiges freies Wesen, je nach dem unsere Verbindung Freude oder Leid bringt.“¹⁰

A jelenlegi társadalomban a nők élete „a levegőben lebeg“, ha az egyetlen támasztékot, a házasságot feladják. Csak a legerősebb és a legnemesebb nők építhetnek átmenetet a szabadabb társadalmi élethez. A Jungdeutschland írói felszólítják a nőket, hogy ne vessék alá magukat a házasság ígájának, de támogassák mindenképen az új nézeteket.

— „Weil nach der politischen Revolution die Sociale vor den Toren liege, durch welche das Weib eine gesellschaftliche Stellung erlangen würde.“

A kereszténység csak részben tette szabaddá a nőt, a jelen kornak kell a teljes szabadságot kiharcolnia. A szabadság órája már közel van:

— „Die alten Verhältnisse seien wie die alte Kirche in Auflösung begriffen, die Rettung sei nahe, aber die Gefahr doppelt gross“ (u. o.).

A nő egész lényé áhítozza a boldogságot és mégis sivatágra, kicsinyes meddő életre kárhoztatja a kor szociális berendezkedése.

— „Ja es gibt viele Wesen die ganz ohne Sterne, ohne Duft, ohne Grün, ohne Laub, ohne Fluss in der Nähe, ohne Abendgold in der Ferne leben müssen. Alles wird ihnen abgeschnitten. Es rauscht nichts um sie her, es spiegelt sich nichts bei ihnen, kein Strauch wirft ihnen ein Mirtenblättchen ins Haar und gerade weibliche Naturen sind es am häufigsten, welche man auf ein solches Leben ohne Sterne verbannt findet. Sie, denen sonst die Seele dazu gegeben ist, immer einen Himmel in sich zu haben.“¹¹

A fiatal, heves temperamentumú költők hirdetik az én jogát az élethez és támadják mindazokat a közösségeket, melyek az egyéni életet korlátozni akarják. Ha a nők természetes ösztöneiket elnyomják, elhervadnak idő előtt, s milyen vigaszt nyújt nekik akkor a vallás cserébe?

¹⁰ II. Laube: Das junge Europa. I. Die Poeten. 105. 1.

¹¹ Th. Mundt: Madonna. Unterhaltungen mit einer Heiligen. Leipzig 1935. 96. 1.

— „Und sie treten vor den Spiegel und eine abgeblühte Gestalt blickt ihnen entgegen, die sie sonst nicht gekannt haben. Und eine bleiche Wange sagt ihnen, dass sie alt geworden sind vor der Zeit. Sie könnten noch jung sein, wenn sie gelebt hätten, aber sie haben nicht leben und nicht lieben dürfen, denn die alte Tante war täglich und stündlich krank und ein Vertrocknungsprozess unfruchtbarer Jahre ist an ihren Knospen vorüber gegangen. Nun lassen sich einige von ihnen her sterben, andere tröstet die Religion und das Andachtsbuch.“ (u. o.).

Mundt Madonnát bukása ellenére is mint szentet köszönti, mert bátran követte szíve szavát. „Du hast etwas erlebt in der Welt, Du bist eine Heilige. Gott grüsse Dich Du weltliche Seele.“¹² Madonna nem szégyenli bukását, inert saját akaratóból fakadt. Senki sem sajnálatra méltó, ki saját sorsának kovácsa lehet.

— „Und wenn ich an diesem meinem eigenen Gefühl mich verirrt und sank, so muss es doch, glaube ich, weniger Schande bringen durch sich selbst, durch das inwendige und unwiderstehliche Schicksal unserer Brust gefallen und gescheitert zu sein. Ich bin keck und frei genug, die Augen noch dreist und harmlos aufzuschlagen, wenn mich die Südwinde meiner eigenen Leidenschaft verschlagen haben an gefährvolle Klippen. Ich bin dann noch ein Kind meines Willens ein Kind meines Schicksals und meines Gottes.“¹³

A kereszvény világfelfogással szembehelyezkedve hirdetik a test jogait, a test és lélek egységét.

— „Es muss anders mit uns werden. Die Welt und das Fleisch müssen wieder in ihre Rechte eingesetzt werden, damit der Geist nicht mehr 6 Treppen hoch wohnt in Deutschland. Wenn Geist und Welt sich ganz versöhnt und durchdrungen haben, dann bricht die Ordnung des neuen Lebens an, für das wir junge Geschlechter, ich und der und jener zu kämpfen und zu schaffen geboren sind.“¹⁴

A testet nem lehet elhanyagolni a lélek javára, mert a

¹² Th. Mundt: Madonna. 87. 1.

¹³ U. o. 222. 1.

¹⁴ U. o. 274. 1.

test a lélekkel együtt teszi ki az ént; egyik a másik nélkül nem képzelhető el.

— „In mir ist diesseits und jenseits, in mir ist Licht und Finsterniss und hier sage ich nur wieder, dass das Licht nicht ist ohne die Finsterniss und die Finsterniss ohne das Licht. Der Geist ist nicht ohne den Körper und der Körper ist nicht ohne den Geist, sondern beide in einander sind das Bild, als das ich erscheine.“¹⁵

Az ifjú költők nemcsak az érzékiség emancipációjáért és a házasság reformjáért harcolnak: a nő szabadabb házassági helyzete más nevelési és más társadalmi rendszert is követel. A társadalom tévesen gondolkozott a nő hivatásáról és ez okozta, hogy a nő elmaradt a férfitől:

— „Man sagte uns, dass die Frauen nur da seien von den Anstrengungen des öffentlichen Lebens uns angenehm zu erholen, oder wohl gar dass sie die Abieiter unserer Leidenschaften wären, welche uns nur stören würden draussen in der Welt, wenn wir sie nicht tierisch befriedigten. So kam es, dass die Frauenherzen zusammenschumpften. Ihre empfängliche Seele vertrocknete an kleinen Dingen: sie verstehen uns ja gar nicht mehr ... Sie scheinen nur dazu sein, um durch ängstliche Rücksichten den Flug unseres Wesens niederzuhalten... Nur gleiche Stellungen können sich lieben... sie können unsere Liebe tragen, wenn sie sie fassen.“¹⁶

Gutzkow a legnagyobb szerencsétlenségnek tartja, hogy a nők nem olyanok, mint a férfiak, „(sie) sind nicht so wie wir“. A tudatosság hiánya okozza, hogy a nő valódi énje nem fejlődhetik szabadon. Az érzelem sem fejlődhetik ki a lélek kiművelése nélkül. Jelenlegi állapotában a nő megvetésre méltó. Wally elkeseredetten vallja:

— „Ich muss mich, ich muss die Frauen hassen ... von Natur sind wir grausam und zu den Gefühlen, die wir zu äussern wohl unter Umständen fähig wären, den grossen Gefühlen haben wir ursprünglich nur die blossen Anlagen...“

¹⁵ U. o. 395. 1.

¹⁶ Gutzkows: Werke. X. Vorwort zu Schleiermachers Vertrauten Briefen über die Lucinde. 161. 1.

Was wir ursprünglich vom Gefühl haben, ist mehr Schauer, als Bewusstsein, mehr tierische Furcht als Reflexion einer edlen Seele.“¹⁷

Wally a férfi szellemi társa kíván lenni; büszke és boldog, ha szerelmese az embert látja benne.

— „So fast hatte Cesar zu ihr wirklich gesprochen und sie fühlte die Freude, statt ein Weib zu sein, zur Menschheit zu gehören.“¹⁸

Theodor Mundt a cseh asszonyháború mondáját használja fel egy allegóriához, amelyikben a polgári emancipációért száll síkra. Álmában megjelenik a bátor asszonycsapat, akik Libussa királynő halála után összegyűlnek, hogy megvédjék szabadságukat:

— „Hier war es kühl und ich dachte wieder an den böhmischen Mägdekrieg, merkwürdig dadurch, dass es schon im grauen achten Jahrhundert der keckste Versuch zur Emanzipation der Frauen war, der in der Geschichte der modernen Zustände sich aufweisen lässt und der damals in mutigen Amazonentaten sich hervorwagte, während in den letzten Zeiten diese Frage nur auf halbphilosophische, theorisierende und Saint-Simonistische Weise in der Welt hin- und -her schwankt.“¹⁹

Przemysl, az elhalt Libussa férje vissza akarja küldeni a leányokat szüleikhez. Belátja, hogy veszélyes dolog, ha a nők tanulnak; könnyen szellemes asszonyok válhatnak belőlük. Csakhogy a leánysereg már szabadsághoz szokott és hallani sem akar többé a régi életmódról. „Liberté pour toute les femmes, das war der Grundsatz, teure Freundinnen, in dem wir erzogen worden“²⁰ — állapítja meg Wlasta harci riadózában. Elvonul előtte a jövő, mely meghozza a megváltást a nőknek, s megvalósítja álmaikat.

— „Nun führt mich mein Geist gegen den Norden und nun sehe ich einen Mann in seiner Studierstube sitzen, der schreibt eifrig und sieht gedankenvoll aus. Ich weiss nicht, ich muss den Mann lieben. Es ist mir, als schriebe er mir

¹⁷ Gutzkows Werke: IV. Wally, die Zweiflerin. 99—100. 1.

¹⁸ Gutzkows Werke: IV. 101. 1.

¹⁹ Th. Mundt: Madonna 301. 1.

²⁰ U. o. 312. 1.

meine Gedanken auf und die Gedanken unserer Frau Libussa. Er heisst Hippel und er schreibt Über die Bürgerliche Verbesserung der Weiber und über die Ehe. Er will, dass das Weib ein Vaterland haben soll und eine Stelle im Staat und seinen schönen Teil an aller Freiheit der öffentlichen Bewegung. Er ist der erste unter allen Männern, in dem der grosse Gedanke Libussas wieder hervortaucht. Denn kein Gedanke geht im Meer der Zeit verloren.“²¹

A saint-simonista túlzások német részről mindvégig heves ellenállásra találnak és Mundt is gúnyos kritikának veti azokat alá:

— „Da zieht es mich hin, weit in eine andere Gegend und ich schaue eine mächtige Stadt, die heisst Paris und eine Strasse, die wird die Strasse Traitbout genannt. Dort ist ein Saal, in dem Männer mit langen Barten versammelt sind, die eine besondere Weisheit unter sich verabredet haben, die heisst der Saint Simonismus ...

— Sie sehen närrisch aus und sprechen über die Weiber. In ihrer Mitte sitzt einer mit Namen Enfantin, der sich für den obersten Vater der Simonisten hält und neben ihm steht ein leerer Stuhl, auf den das freie Weib noch erwartet wird, damit sie sobald sie erscheint, in der Welt sich gleich setzen könne. Alle Anstalten zu ihrem Empfange sind gemacht und ihre Unabhängigkeit vom Manne ist ausgesprochen. Was Libussa gedacht, was Hippel geschrieben, wollen die Simonisten ausführen. Die Frau soll Anteil nehmen an den Geschäften des Mannes. ‚L'élévation de l'épouse au niveau de l'époux!‘ So hallt es wieder aus dem Munde des obersten Vaters, der das freie Weib sucht. Es gibt eine gesellschaftliche Person, das ist nicht mehr der Mann allein, sondern Mann und Frau und alle Geschäfte des Lebens werden daher paarweise verrichtet. Dieses Paaren ist die Ehe und in ihr nimmt die Frau Anteil an den Geschäften des Mannes.“²²

Hogy a házassághoz a sűrű támadások ellenére is mennyire ragaszkodnak, bizonyítják a következő sorok:

²¹ A Jungdeutschland nagy tisztelettel emlékezik meg Hippelről, az emancipáció első bajnokáról. V. ö. Theodor Mundt: Kritische Wälder. Leipzig, 1833. Theodor Gottlieb von Hippel. 195—252. 1.

²² Th. Mundt: Madonna. 320. 1.

— „Der kühne Vater Infantin aber hebt die Freiheit des Weibes noch über die Ehe hinaus und erklärt die nicht für geschlossen. Ein so freies Weib aber will sich garnicht finden lassen und darum sehe ich hier und dort Simonisten hinauswandern in den Orient um das freie Weib da zu suchen“ (u. o.). Mundt elítéli a túlzásokat. Az igaz magot meg kell tisztítani a salaktól, hogy kihajthasson. „Und es entsteht eine grosse Verwirrung über die neue Lehre, in der doch Wahrheiten ruhen, an denen in allen Jahrhunderten Arbeiten geschehen. Schriftgelehrte erheben sich um die Wahrheiten zu reinigen von den Schlacken, aber es scheint, als könne lange keiner das Wort dazu finden. Aber dass freie Weib, doch ach!“ (u. o.).

És a tanácsülés egyetért abban, hogy a nőknek semmiféle szabadság nem használ a házasság nélkül, ők csupán azt kívánják, hogy szívük szerint szabad akaratukból választassák meg életársukat:

— „Vor allen Dingen müssen wir Frauen Wahlrechte bekommen. Ich will von diesen Wahlrechten jetzt nur insoweit reden, dass wir uns die Männer selbst wählen dürfen, so wie Libussa den Ehegemahl erwählet, welcher ihr gefallen und worein das ganze Land willigen muss, denn die Frau muss zu erst durch den selbstständigen Willen frei werden, ohne den Willen gibt es keine Freiheit, und ohne die Liebe kein Glück.“²³

Csak miután a szabad önrendelkezési jogot megtagadják tőlük, tör ki a félelmetes asszonyháború. Ezt az allegóriát használja fel az író, hogy a nő társadalmi helyzetében szükséges változásokat kiharcolja. A nő boldogságra született s a kielégítetlen érzelmi élet fejlődési menetében gátolja.

— „Bei einem Mädchenherzen kommt viel darauf an, ob es glücklich ist oder nicht. Ein Mann denke ich, kann vielleicht des Glückes ganz entbehren und in der rastlosen Begeisterung seines Strebens und Arbeitens dennoch zu einer ihm gemässen Bildung und Befriedigung kräftig gedeihen. Ein Weib, ich habe es gefühlt, muss durch Unglück im nier aus seinen Fugen gerissen werden.“²⁴

²³ U. o. 324. 1.

²⁴ U. o. 424. 1.

Ezt vallja Madonna, ki elítéli a cseh amazonokat, mert a háború és az öldöklés nem méltó a női nemhez: „Dein böhmischer Mägdekrieg, Freund, hat mich empört“, így hangzik Madonna kritikája az emancipált hajadonokról.

A Jungdeutschland költőinek mindegyike áldoz az emancipáció oltárán. Gutzkow, Laube és Mundt kiemelkednek közülük, mivel az ő elgondolásuk túlmegy a „szabad szerelem“ és a „szabad nő“ fogalmán. Ezek a költők az elsők, kik a romantika eszmevilágában fakadt csírát szociális talajba ültetik át. A romantika nem gondol és nem is gondolhatott szociális megmozdulásra. Arisztokratikusán elvont légköréből hiányzott a szociális együttérzés eszméje. Ez az akkori társadalomban nem is találhatott termő talajra. Az 1848-as idők szellemisége hívta elő a társadalom erkölcsi felfogásában beállott változást. Ez a változás *tette* később lehetővé a nőkérdés praktikus megoldását.

Az irodalom feladata volt az igazságért folytatott harc, hogy megszülethessek az életben is az új nőideál.

— „Wenn man diese Frauengebilde betrachtet, welche der Fantasie der jetzigen begabteren Dichter vorschweben, diese originellen Situationen und allem Herkommen widersprechenden Sitten ... Sollte man diese Erscheinung nicht für beziehungsreich halten für unser zukünftiges Leben, für die Existenz in der Wirklichkeit, für die weite Unterlage der Masse und des allgemeinen Glaubens?“²⁵

A nőemancipáció folyamán a nő különböző alakot ölt, míg végre a sok keresés és tapogatózás után kialakul az a nőtípus, amelyikben a nő nem kerül többé összeütközésbe az emberrel, a látszólagos ellentétek összeolvadnak egy mindent átfogó szintézisben. Az emancipáció a nő forradalma volt. Az új nőtípusért folytatott irodalmi harc meddő maradt volna, ha időről-időre nem támadtak volna nők, akik megvalósították a költők elképzelésében élő ideált. A romantika szenvedélyes, szabadságszerető asszonyától eljutottunk ahhoz a nőhöz, aki egyéni életproblémáit saját erkölcsi erejéből tudja megoldani. Az új etika az önálló ember felelősségérzetéből fakad és a kifinomodott lelkiismeret törvényeihez

²⁵ Gutzkows Werke: IV. 171. 1.

alkalmazkodik. Ezek között a nők között első helyen áll Fanny Lewald. Határozott és egyenes életpályáján mind elméletileg, mind gyakorlatilag az elsők között küzdött az emancipációért.²⁶ Regényei emancipációs regények, a szónak nemesebb értelmében; szinte öntudatlanul szónoki emelvénné válnak a kor izgatott eszméi számára; visszapillantva munkásságára maga Fanny is érzi, mennyire a kor eszmeáramlata sugallta műveit.

— „Damals, als bei ihrem ersten Erscheinen, gegen sie von einer und der anderen Seite der Einwand erhoben wurde, dass die Tendenz sich in der Dichtung zu sehr geltend mache, verstand ich kaum, was man damit meinte, so ganz und gar war ich darauf gestellt, so viel, an mir war, mit zu arbeiten an der Lösung der Fragen, mit denen damals in unserem Vaterlande die besten Kräfte sich beschäftigen; viel oder wenig, wie diese Romane mit gewirkt haben mögen, darf ich sie, als kleine Merksteine aus jenen Tagen, immer gelten lassen.“²⁷

Fanny Lewald emancipációja humanitásból fakad; együtt érzett a gyengékkel, a támogatásra szorulókkal. Nem kívánt excentrikus életlehetőségeket, hanem fejlődési lehetőséget a nők számára is, az élet komoly munkájához szükséges előfeltételt; ez úgy a családnak, mint az emberiségnek csak javára szolgálhat: „Es ist, um gar keinem Zweifel über meine Forderungen Raum zu lassen, es ist die Emanzipation der Frau, die ich für uns begehre; jene Emanzipation, die ich für mich selbst erstrebt und errungen habe, die Emanzipation zur Arbeit, zur ernsten Arbeit. Und es ist der Arbeit, ausserhalb und mehr noch innerhalb der Familie, überall voll auch für die Frau vorhanden, wenn man sie nur fähig macht, zu begreifen, worin dieselbe besteht und zu leisten, was sie als ihre Aufgabe erkannt hat.“²⁸

A házasságot nem támadja, de harcol az ideális házasság

²⁶ Lina Morgenstein: Die Frauen des 19. Jahrhunderts. Berlin, 1888. 290. l.

²⁷ Fanny Lewald: Gesammelte Werke. I. (Meine Lebensgeschichte) Berlin, 1871. VI. l.

²⁸ U. o. 93. l.

előfeltételeiért, hogy a házasság valóban szentséggé válhassak. A legelső előfeltétel a szabad önrendelkezési jog.

— „Es lebte in mir ein grosser starker Glaube an eine hohe Liebe und an eine idealische Ehe, die mir ein Heiliges war; es lebte in mir das Gefühl von der wahren Menschenwürde, die man erniedrigt, wenn man den Menschen zwingen will, gegen sein eigenstes Wesen zu handeln; und all der Jammer, all die Kränkung, all die zornige Empörung, welche aus tausend Frauenherzen den Aufschrei nach Emanzipation hervorgebracht haben, ich habe von jener Stunde an zu empfinden nicht aufgehört, bis ich erreicht, was ich bedurfte, mich von der beleidigenden Zumutung zu sichern, welche in den Worten liegt: ‚Was soll denn aus Dir werden?‘⁴ ... Diese Worte, die Jeder sich für berechtigt hält einem unbemittelten Mädchen zu rufen, schliessen ganz einfach und selbstverständlich den Gedanken in sich: ‚Was soll aus Dir werden, wenn Du dich nicht mit oder ohne Liebe, mit allem was du bist, für den Preis Deines Lebensunterhaltes einem Manne in die Arme wirfst?‘ Wer aber unsere sozialen Einrichtungen, unsere geselligen Sitten und unser Familienleben, so wie sie jetzt sich gestaltet haben, zu lobpreisen vermag, wenn diese Frage einmal an ihn gerichtet worden ist, der hat nicht viel in sich von dem wahren Ehrgefühl und Schamgefühl, ohne die weder Mann noch Frau sich selbst achten oder wahre Achtung verdienen können.“²⁹

Egyenesen a házasság szentségéért követeli az emancipációt. Az emberiség lealacsonyítását jelenti a materiális okokból kötött házasság.

— „Die Hauptsache ist, dass die Ehe nur dann in ihr wares Recht eingesetzt, nur dann zu der idealen Schönheit erhoben werden kann, die freierwählte, frei geschlossene Verbindung gleichberechtigter Gatten zu sein, wenn sie aufgehört, für die Frauen den einzig möglichen Weg zu materieller Versorgung und zur Begründung ihrer gesellschaftlichen Geltung darzubieten.“³⁰

Regényeiben a házasság reformjáért száll síkra. Tollát a belső élmények emléke vezeti. Az önálló, dolgozó nő életét is

²⁹ U. o. 189. 1.

³⁰ U. o. 197. 1.

azért választotta, mert nem akart szerelem nélkül házasságot kötni.

— „Mir klopfte das Herz vor Entzücken, wenn ich niederschrieb was ich über die Liebe, über die Ehe dachte. Es war mir wie das Niederlegen eines Glaubensbekenntnisses.“³¹ „Ich hasse die Ehe nicht — állapítja meg Clementine, Fanny első regényének hősnője — im Gegenteil, ich halte sie so hoch, dass ich sie und mich zu erniedrigen fürchte, wenn ich dies heilige Band knüpfte, ohne dass man Gefühl daran hatte ... die Ehen, die ich täglich vor meinen Augen schliessen sehe, sind schlimmer als Prostitution... ist es nicht gleich, ob ein leichtfertiges sittlich verwehrtes Mädchen sich für eiteln Putz dem Manne hingibt, oder ob Eltern ihr Kind für Millionen opfern. Der Kaufpreis ändert die Sache nicht, und ich gestehe Dir, ich würde das Weib, das augenblickliche Leidenschaft und heisser Sinnentaumel hinreisst, gross finden gegen diejenige, die das Bild eines geliebten Mannes im Herzen, sich dem Ungeliebten ergibt für den Preis seines Ranges und Namens.“³²

Küzd a polgári házasságért és a válásért, szerinte erkölcsatlenség a házasságot folytatni, ha megrendül a házasság alapja, a szerelem. „Eine Lebensfrage“ című regényét e kérdésnek szenteli.

— „Die Frauen sollte man beschützen, sie sollte man fragen, wenn man neue Gesetze über die Ehe entwirft und nicht Gesetze geben, die einer Unglücklichen befehlen, das harte Joch zu tragen, wenn es ihr zu schwer wird.“³³

Az emberi tudatosságba helyezett optimizmusa feleslegesnek véli a kényszert és a korlátokat. Az öntudatos ember önmagában hordott felelősségérzete szigorúbb öre az igazi értékeknek, mint a polgári társadalom utilitarisztikus morálkódexe:

— „Ich habe geglaubt, der Mensch bedürfe keines anderen Zwanges, die Erkenntnis des Wahren, die Liebe, das Recht, das seien die Gesetze, das sei die Religion für den Denkenden. Ich wollte nicht heimlich tun, was ich für recht

³¹ U. o. III. 14. 1.

³² U. o. IV. Clementine 15. 1.

³³ U. o. V. Eine Lebensfrage 225. 1.

hielt, ich wollte nicht geduldet werden durch scheinbare Unterwerfung unter die Sitte. Frei und stolz habe ich giesagt, so handle ich und handle recht, weil ich weiss, dass ich nie von dem Wege wahrer Pflicht weichen werde.“ Szabadság, szabad akarat nélkül nincs igaz emberi élet, az ember csupán önérejtére támaszkodva formálhatja sorsát. „Wer mich glücklich machen will, nach seiner Ansicht, ohne die meine zu befragen, tritt mir zu nahe und jener würde ein aufgedrungenes Glück von sich stossen, wenn er, während man es ihm aufdringt, bedächte, dass jede Unfreiheit eine Schande ist.“

A nőkérdés eljutott a szótól a tettig. A szabad önrendelkezési jog, a művelődési lehetőség, a polgári házasság ma már mind állami intézkedések által szentesítettek. De ebben az időben jogok hirdetéséhez is bátorság és az erkölcsi igazságban való rendíthetetlen hit kellett, itt a szó már tettekért fel. Méltán mondja Fanny Lewald önéletrajzában a regényeiben kifejezésre juttatott elvekről:

— „Es war mir, als hätte ich eine Tat getan, einen Freiheitskampf bestanden, einen mir nicht mehr zu entreißenden Sieg erfochten, wenn ich solche Worte vor mir auf dem Papiere hatte, wenn ich mir dachte, daß mein Vater sie als Überzeugung vor der Öffentlichkeit ausgesprochen, lesen würde.“³⁴

Fanny Lewald hangsúlyozza először a munka etikai értékét. Kívánja, hogy a nők is dolgozhassanak, mert ebben az esetben nem anyagi érdekekből kötnek majd házasságot. A komoly és becsületes munkától reméli, hogy lelkiismeretes és felelősségteljes embereket nevel a nőkből.

VIII.

1848.

Hetényi János. A forradalmi láz. Gr. Teleki Blanka.

1848 megvalósítja a szociális reformkívánságokat. Hatalmas pártok állanak ekkor már e követelések mögött. A házasság polgári intézménnyé lesz, a tanszabadság, az eman-

³⁴ Fanny Lewald: Werke. Meine Lebensgeschichte. III. 16. 1.

cipáció a megvalósítás stádiumába jutott. Mindez végső fokon a Jungdeutschland szellemi mozgalmának következménye.¹ Az írók a társadalmi helyzetből kifolyólag foglalnak állást a nőkérdéssel szemben; ez ebben a korban minden nemzetnél észlelhető, csupán a nemzet faji sajátosságainak megfelelő eltolódásokkal. A magyar nőmozgalomban a nevelés, a művelődés kérdése áll az előtérben. 1830-tól kezdve egyre sűrűbben és egyre erélyesebben követelik a magyar nőnevelés színvonalának emelését.² A nő emberi méltóságának elismerése általános lesz; már nem vonják kétségbe egyenértékűségét. Mindinkább tért hódít az a gondolat, hogy a nemzet műveltségi foka a nő társadalmi értékelésétől függ. Hetényi János: *A nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a férfiak erkölcsi és izlési lelki műveltségére* c. tanulmányában³ erősen hangsúlyozza ezt:

— „Durva népek tudjuk, minden ember becsét a testi erő kisebb, vagy nagyobb mértékétől függesztenek fel. A nő nemet tehát lenézik és magokkal egyenlő rangban nem helyezik, azon bal véleményben lévén, mintha az tökéletlenebb volna a férfi nemnél: holott ez merő csalódás és előítélet. Mert nincs bizonyosabb, mint az hogy mint Hippel mondja: „A Teremtő ember teremtés nagy munkáját férfiben még nem végezte el, még nagy hiány volt; előállított tehát Éva. És ezen pár ember által tulajdonkép csak egy személy létesített.“

A pogányság nem vette tekintetbe, hogy a nő fontos szerepet játszik az állam, a társadalom életében. Barbár népek nem ügyelnek a „kellemes nők“, az „okos anyák“ és a „jó polgárnők“ nevelésére. A kereszténység akarta a nőt először szabaddá tenni; visszaadta neki emberi jogait és helyét a társadalomban. A nők szabadsága a nemzet szabadságával szoros összefüggésben van. Hetényi bizonyítja ezt *A nőnem emancipációja a kereszténység által* c. értekezésében:

— „Biztosan állíthatjuk, miként a germán féle nemze-

¹ Proelss: id. m. 803. 1.

² Kornis Gy.: A magyar művelődés eszményei. Budapest, 1927. II. k. XI. r. III. fej.

³ Athenaeum 1837. II. 628. 1.

tek azéri legszabadabbak e világ minden nemzetei között, mert a nőnemet soha még pogány korokban is mint Tacitusból látjuk, el nem nyomták.⁴ Ezért tartja Hetényi János százada legnagyobb dicséretének, hogy ez „keresztény il eg emberi kezd lenni.“

A már megérlelt emancipációs gondolat 1848-ban,forradalmi erővel robban ki. Jókai az Életképekben felhívást intéz a magyar nőkhöz, *Na szabadság* címen, hogy az általános szabadság kivívásával egyidejűleg ők is emancipálják magukat.

— „Verjétek le a bilincseket, nyissátok meg a börtönöket, mondjátok meg a rabszolgáknak, hogy a szabadság órája ütött: — Hazám Hölgyei, Polgártársnőim! Új időket élünk, március 15-én mindnyájan másodszer születünk a világra. Ébredjétek fel a szabadság reggelére ti is.“⁵

Jellemző a magyar nő józan megfontoltságára, hogy még a forradalom harci riadója sem tántorítja el mérsékelt célkitűzéseitől. Az Életképekben gróf Teleki Blanka válaszol: „*Előbb reform, azután Nőemancipáció*“ címen.⁶

Március 15-én kimondták a szabadság, testvériség, egyenlőség elvét; ebből következik a nőemancipáció kinyilatkoztatása. A magyar nők örömmel fogadják a hírt; természetes, hogy ők is vágyakoznak szabadság után, s vad önkénynek tekintik, ha a törvény száraz szavakkal örök kiskorúságukat mondja ki. De ma még Magyarország hölgyei nem vehetik hasznát az emancipációnak, mert még nincsenek rá felkészülve. Szellemi szabadság nélkül nincs és nem lehet emancipáció. „A szellemi szabadság megtermi a maga gyümölcsét, annak idejében, a társasági viszonyokban is... Szabadítsuk fel a szellemet közöttünk — erre nem kell törvény, nem kegyelem — reformáljuk önmagunkat.“

— „Értsétek meg jól a kor intését, ti anyák, neveljétek leányaitokat úgy, hogy megfeleljenek a forradalom igényeinek. A forradalom embereket követel. Neveljétek leányaitokat emberekké, nem pedig ephemer, minél hamarabb férjhez

⁴ Athenaeum, 1840. II. 405. 1.

⁵ Életképek 1848. 385. 1.

⁶ Életképek 1848. 593. 4. 1.

adandó lényekké, mintha a nő, hasonlóan a lepkéhez elérte volna rendeltetése vég célját, mikor a pártát le oldják fejéről.“

— „Legyünk ébren polgártársnőim! A kor rohanó gyorsasággal változtatja át az életet, elmaradnunk nem szabad, nem lehet. Előre hazám leányai, fejlődjünk, szilárduljunk, hadd legyen valóság a három szent szó: Egyenlőség, Testvériség, Szabadság.“

Gróf Teleki Blanka előbbre viszi az emancipációs gondolatot. „Neveljétek leányaitokat emberekké“ — így hangzik szózata. — Ezzel messze túlszárnyalja magyar nőtársai, követeléseit, kiknek gondolatai jobbadán csak a jobb nőnevelés körül forognak.

A cikkéhez hozzáfűzött szerkesztői megjegyzés szerint „a vitát a nőklubboknak kell majd eldönteni.“ Erre azonban nem került sor. Míg Németországban az 1848-as forradalom után a gondolat gyakorlati megvalósításához láthattak,⁷ nálunk a szabadságharc leverésével ez a kérdés is háttérbe szorult. Csak 1867-ben került ismét felszínre, amikor egy nagyszerű magyar asszony, Veres Pálné elérkezettnek látta az időt a nőmozgalom eszméinek gyakorlati megvalósítására.⁸

⁷ G. Bäumer und H. Lange: Handbuch der Frauenbewegung. Berlin, 1901—1910. I. 33. 1.

⁸ Veres Pálné Beniczky Hermin Élete és Működése, összeállították Rudnay József né és Szigethy Gyuláné. Bpest, 1902. 4. 1.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS.

1790. B á r á n y Péter: *A magyar anyáknak az Országgyűlésre egybe-
gyűlt Ország Nagyai s a magyar atyák elejébe terjesztett
alázatos kérések.*

P. H o r v á t h Ádám: *A magyar Asszonyok Prókátora A Budán
összevegyült Rendekhez.*

P. H o r v á t h Ádám: *A férjfiak felelete Az asszonyokhoz.* Buda.

G v a d á n y i József gróf: *A nemes Magyar Dumákhoz és Kis
Asszonyokhoz szőlő versek.* Pozsony.

W i e l a n d: *Ehrenrettung der Aspasia. Histor. Kalender für Da-
men auf das Jahr 1790.*

W i e l a n d: *Julia, Caesar Augustus Tochter, u. o. S. 19. ff.*

W i e l a n d: *Faustina die Jüngere. Teutscher Merkur, 1790.*

1791. *Az asszonyi nem a XIX. században — álomi látás.* Magyar Kurir.

1791. 523. sz.

Der ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelten
Magnaten, und Ungarische Väter demüthige Bitte, aus der
ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt und den Deutschen

Damen gewidmet. Gedruckt im Römischen Reich.
P o c k e l s: *Briefe über die Weiber.* Hannover.
S c h m e r l e r: *Sophrons Lehren der Weisheit und Tugend f
ürseine erwachsene Tochter.* Erlangen.
A n d r e: *Der Mädchenfreund.*

Olympe de Gouge. *Déclarations des droits de la femme et
de la citoyenne.*

1792. Mary W o l l s t o n e c r a f t: *A Vindication of
the Rights of*

Women. London.

Th. G. v. H i p p e l: *Über die Ehe. 3. Aufl. Über die bürgerliche
Verbesserung der Weiber.*

B ö c k h: *Ratgeber für junge Leute beiderlei Geschlechts.* Leipzig,
1790—92.

S c h w a r t z, F. H. C: *Grundsätze der Töchtererziehung für die
Gebildeten.* Jena.

1793. *Barátságí vetélkedés vagy Molnár Borbárának Máté Jánosné
asszonnyal a két nem hibái és érdemei felől folytatott levele-
zései.* 1793—96. Kolozsvár.

H a h n: *Charakterzüge zur Kenntniss des weiblichen Herzens.*
Frankfurt a. O.

K a r r e r: *Etwas für Frauenbildung.* Augsburg.

1794. *Molnár Borbála munkái.* Pozsony és Pest.
 Friedrich Schlegel: Über die Darstellung der weiblichen Charaktere in den griechischen Dichtern.
 Niemeyer: G. F.: Vermächtnis an Helene von ihrem Vater. Frankfurt, a. M.
 Dassel: Etwas über die Nutzen und Methodik des geographischen Unterrichts für Frauenzimmer. Hannover.
 Decsy Antal: *A Magyarországi koronás királynék.* Pest.
 1795. Friedrich Schlegel: Über die Diotima.
 Wilhelm Humboldt: Über den Geschlechtsunterschied und dessen Einfluss auf die organische Natur. Über die männliche und weibliche Form.
 1796. Lavatei: Lehren an seine Tochter. Winterthur.
 1797. Csizi Istvánnak Nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései. Pozsony.
 Pockeis: Versuch einer Charakteristik des weiblichen Geschlechts 1797/1802.
 Heydenreich: Mann und Weib. Ein Beitrag zur Philosophie der Geschlechter. Burg.
 Krug: Und er soll Dein Herr sein. Jena.
 1798. Euged: Kunst ein gutes Mädchen, eine gute Gattin und Hausfrau zu werden. Frankfurt, a. M.
 Heinzelmann: Anweisung, besonders für Frauenzimmer zur Vermeidung des fehlerhaften Redens und Schreibens ihrer Muttersprache. Standal.
 Mary Pilkington: A mirror for the Female Sex.
 1799. Herpei János: *Az asszonyok Jussai.*
 Szilágyi Ferentz: *Halotti tanítás, gr. Teleki Polixéna utolsó tisztelesség megadására.* Kolozsvár.
 Weyss: Beitrag zur Charakteristik der Weiber. Frankfurt a. M. und Leipzig.
 Fr. Schlegel: Über die Philosophie. Lucinde.
 1800. Cserei Farkas: *Magyar Székely asszonyok törvénye.* Kolozsvár.
 Körnöczy János: *Nem minden Asszonyok valóságos emberek. Agh Klára asszony felett elmondott halotti tanítás.* Kolozsvár.
 Friedrich Schleiermacher: Vertraute Briefe über Friedrich Schlegels Lucinde.
 1801. Sennovitz: Grundlinien zu einem vollständigeren Werke über bessere Erziehung und Versorgung der niederen Volksciasse und des weiblichen Geschlechts in Ungarn.
 Hippel: Nachlass über weibliche Bildung. Berlin.
 Heinzelmann: Briefe und Unterhaltungen für Frauenzimmer.
 Joh. H. Pestalozzi: Wie Gertrud ihre Kinder lehrt.
 1802. Holst Amalie: Über die Bestimmung des Weibes zur höheren

Pápay István: *Az asszonyok igaz ditsérete. Halotti beszéd Szentpáli Ágnes felett.*

1803. F u h r m a n n : Edelsinn und Tugendhöhe der Weiblichkeit. Leipzig.

Ziegenbein: Über die ursprüngliche Eigentümlichkeit des weiblichen Geschlechts.

1804. E h r e n b e r g : Reden an die Gebildeten des weiblichen Geschlechts. Elberfeld.

P o c k e l s : Kontraste zu den Gemälden der Weiber.

1805. H e r e p e i János: *Azok a pontok, melyekből az asszonyokat nézni és megítélni kell.* Kolozsvár.

1806. H e r e p e i János: *Az asszonyoknak a világi dolgokba való befolylásokról.* Kolozsvár.

1807. Jean Paul: Levana oder Erziehungslehre. Germaine de Staël: Corinne ou de l'Italie.

1808. F e j e s János: Hat sich das männliche oder das weibliche Geschlecht um die Menschheit mehr verdient gemacht? Zum Vortheile des weiblichen beantwortet von ...

Biró Márton: *A maga házat építő bölts asszony. Halotti beszéd Kapi Éva felett.* Pest.

1812. F e j e s János: Die ungarische Staatsbürgerinn. Ihre Pflichten und Rechte dargestellt nach den ungarischen Gesetzen. Pest.

1813. *Herepei János Emlékezete.* Kolozsvár.

1814. J. L. Folnesies: Winke für weibliche Erziehungs-Anstalten meines Vaterlandes. Ofen.

1815. B e r z s e n y i Dániel: *Óda Dukai Takács Judithhoz.*

1818. Fáy András: *Különös végrendelet.*

1820. Kurzgefasste Nachricht von der neu errichteten Schulanstalt mit welcher die im Jahr 1818 gestiftete höhere Töchterschule vereinigt wurde.

1822. K u l c s á r István: *A leánykák házi neveléséről. Hasznos mulatságok,* 1822. — 222. sz.

T a k á c s Éva: *Némely észrevételek. Kulcsár István úrnak azon értekezésére, melyet 1822-ben közöl a leánykák házi neveléséről.* Tud. Gyűjt. 1822. évf. XII. k. 36 és kk.

1823. T a k á c s Éva: *Egy-két szó a házasságban levő asszonyok kötelességeiről.* Tud. Gyűjt. 1823. évf. VIII. 68 és kk.

1824. *Mi a pedantizmus.* Tud. Gyűjt. 1824. évf. XII. 69 és kk.

1825. if j. J a k a b f a l v a y András: *Az asszonyi nem tudományos pal-lérozódásáról.* Tud. Gyűjt. 1825. évf. VII. 23 és kk.

T a k á c s Éva: *Egy barátnémhoz irt levelem nemünk ügyében.* Tud. Gyűjt. 1825. évf. XI. 63 és kk.

1826. *A főrendű asszonyoknak szükséges a Tudományokat tanulni.*

Felső Magyarországi Minerva 1826. évf. 739—40. 1.

S e b e s t y é n Gábor: *Mennyből jött kirekesztő Privilégium.* Tud. Gyűjt. 1826. évf. II. 124 és kk.

T a k á c s Éva: *Egy barátnémhoz iri második levelem ismét ne-*

- Szózat napkeletről a magyar férfiúi és asszonyi nem viszonyaik eránt.* Tud. Gyűjt. 1826. évf. XI. és kk.
Némely Észrevételek K. J. Pedantizmusáról és S. G. Mennyből jött kirekesztő privilégiumáról. Tud. Gyűjt. 1826. évf. VIII. éskk.
Észrevételek, S. G. mennyből jött kirekesztő Privilégiumára. Tud. Gyűjt. 1826. évf. 104 és kk.
 Kiss Károly és Szontágh Gusztáv. *Bajnoki hartz Takács Éva asszony ügyében az asszonyi nem érdemei és jussaiért.* Tud. Gyűjt. 1826. évf. VIII. 72 és kk.
1827. Kiss Sámuel: *Miben van még a magyar hátra leginkább.* Tud. Gyűjt. 1827. évf. II. k. 7 és kk.
 Ágoston János: *A nemzetiség és a kultúra.* Tud. Gyűjt. 1827. évf. II. 23 és kk.
 Szivonyáné: *Szózat napnyugatról.* Tud. Gyűjt. 1827. évf. II. 61 és kk.
 Szilasy János: *A nevelés tudománya.* Budán.
1828. Takács Éva: *Feleletek a Szent Gellért hegye mellől.* Budán.
 Isák Terézia: *A tapasztalások teszik vigyázóvá az embert vagy az Állortzás támadók ellen Állortzátlan védelmezés.* Budán.
1829. Király István: *A házát építő bölts asszony képe.* Halotti beszéd Báranyi Krisztina felett. Nagyenyed.
 Szentkirályi Móric: *Értekezés a magyar asszony jussairól.*
1832. Fáy András: *Béltéki ház.*
- George Sand: *Indiana, — Valentina, — Lélia.*
1833. Kovács Pál: *A nevendék nőnem.* Pest.
 Pius Desiderius (G. T. Schröer) *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn.* Leipzig. Erster Brief: *Weibliche Erziehung der höheren Stände.*
 1833/37. Heinrich Laube: *Das Junge Europa.*
1834. Rahel von Varnhagen: *Ein Buch des Andenkens für ihre Freunde.*
 Karl Gutzkow: *Wally die Zweiflerin.*
 Vorwort zu *Schleichermachers* Vertrauten Briefen.
 Theodor Mundt: *Madonna.*
- Nyiry István: *Nő jogtan. A szép nem természeti jussainak alaptudománya.* A. M. Tudós. Társ. Évkönyvei. 1836. VI. Philos. osztály. *Értekezések* 96 és kk.
1835. v. Oeynhausén, Freifrau Wilhelmine: *Worte mütterlicher liebe an meine Tochter,* Frankfurt.
1837. Steinecker G.: *A leányok neveléséről és tanításáról Magyarországbán. Egy Pesten felállítandó nevelő intézet tervével együtt magasb és középrangú protestáns leányok számára.* Budán.
- Hetényi János: *A nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a férfiak erkölcsi és ízlési műveltségére.* Athenaeum. 1837. évf. II.

1838. G. T. Schröer: Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen.

Briefe über aesthetische Bildung weiblicher Jugend.
Pecqueur: Des intérêts du commerce, de l'industrie de l'agriculture et de la civilisation en général sous l'influence des applications de la vapeur.

1839. J. S and eau: Marianna.

1840. Hetényi J.: *A nőnem emancipatiója a kereszténység által.* Athenaeum. 1840. évf. II. 369, 385, 401 és kk.

Fáy András: *Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai.* Athenaeum. 1840. évf. II. 177, 193, 211, 230, 262 és kk.

Steinacker G.: *Házi leány nevelésünk állapotjáról, s annak a' köz leány neveléshez viszonyáról.* Athenaeum. I. 49, 65, 85, 103 és kk.

1841. Steinacker G.: *Mire kell leányainkat nevelni és neveltetni?* Athenaeum. II. 461 és kk.

Steinacker G.: *Nőnevelés és nőnevelő intézetek.* I. 81 és kk.
Cab et: Douze lettres d'un Communiste à un Icariste. Paris.
Fourier: Théorie des quatre mouvements. Paris.

1842. Steinacker G.: *Női hivatás és társadalomtan. Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején.* Bev. Fáy Andrástól Pest.
Fanny Lewa Id: Clementine.

1843. E. Laboulaye E.: *Recherches sur la condition civile et politique des femmes.* Paris.

Cabet: Voyage en Icarie

1844. Caroline Pichler: *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben.* Wien.
Gr. Ida Hahn-Hahn: Gräfin Cecil.

1845. Gr. Teleki Blanka: *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében.* Pesti Hírlap. 587. sz.

1846. Fanny Lewald: *Eine Lebensfrage.*
Gr. Ida Hahn-Hahn: *Aus der Gesellschaft.*

1846. Káracs Teréz: *Visszhang a magyar főrendű nők nevelése ügyében emelt szózatra.*

Ida Hahn-Hahn: *Zwei Frauen. — Sybille. — Clelia Conti.*

1847. Teleki Blanka: *Nyilatkozat nőnevelést intézetekről.* Nevelési emléklapok. III. és IV. füzet 1847—171—3. 1.

Remellay Gusztáv: *A nőnem befolyása hazánk múltjára.* Régényes krónika. Pozsony.

Louise Ottó: *Lieder eines deutschen Mädchens.*

1848. Jókai Mór: *Nőszabadság.* Életképek, 1848. évf. 385—7. 1.
Teleki Blanka: *Előbb reform, azután nőemancipáció.* Életképek.

1848. évf. 593—7.].

Seltenreich Károly: *A női hivatás képzésének fontosságáról.* Nevelési emléklapok. V. 1848. 82 és kk.

Seltenreich Károly: *Reform és nőnevelés.* Pesti Divatlap 1848. I. 649 és kk.

P. Leroux: *De l'Égalité.* Paris.

IRODALOM.

Csere i Farkas: A Magyar... Székely Asszonyok Törvénye. Kolozsvár, 1800.

Zil a h y Károly: Hölgyek Lantja. Pest, 1865.

M a r c z a l i Henrik: Az 1790/91 országgyűlés. Budapest, 1901. 2 k.

G r. S z é c h e n y i István: Hitel. Budapest, 1904. II. sorozat I. M. T. A.

B á r o s Gyula: Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz. Budapest, 1908.

R u d n a y Józsefné és S z i g e t h y Gyuláné: Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése. Budapest, 1912.

Kornis Gyula: A régi magyar nőmozgalom és a leánynevelés. Budapesti Szemle, 1927. jan.

K o r n i s Gyula: A magyar művelődés eszményei. Budapest, 1927. 2 k.

F a r k a s Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

B o b u l a Ida: A magyar nő helyzete a 18-ik század társadalmában. Budapest, 1933.

F n d r ő d i Sándor: Magyar hölgyek életrajzai. Pozsony, Budapest, évszám nélkül.

G e s z t e s i Gyula: A nő a magyar rokokóban. Hely és év nélkül.

P e r s i a n Kálmán: A Mezőkövesdi Újfalvi Család. Hely és év nélkül.

*

Theodor M u n d t: Kritische Wälder. Leipzig, 1833.

Heinrich L a u b e: George Sand's Frauenbilder. Brüssel, 1845.

Theodor M u n d t: Die Geschichte der Literatur der Gegenwart. . Leipzig, 1853.

J. J. B a c h o f e n: Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861.

J. M. R a i c h: Dorothea v. Schlegel geb. Mendelssohn und deren Söhne Johann und Philipp Veidt. Briefwechsel. Mainz, 1881. 2 Bde.

Lina M o r g e n s t e i n: Die Frauen des 19-ten Jahrhunderts. Berlin, 1888. 3. Bde.

Adalbert v. H a u s t e i n: Die Frauen in der Geschichte des deutschen Geisteslebens des 18. und 19-ten Jahrhunderts. Leipzig, 1899—1900. 2. Bde.

O t t ó B e r d r o w: Rahel von Varnhagen. Stuttgart, 1900.

Lilly B r a u n: Die Frauenfrage. Leipzig, 1901.

H. Lange und G. Bäumer: Handbuch der Frauenbewegung.
Berlin 1901—1910. 5. Bde.

Emma Graf: Rahel v. Varahagen und die Romantik. Berlin, 1903.
Johann Cherny: Sterne Hippel und Jean Pauli (Franz Muncker:

Forschungen zur neueren Literaturgeschichte.) Berlin, 1904.
Georg Brandes: Die Hauptströmungen der Literatur des neunzehnten
Jahrhunderts. Berlin, 1906.

Wilhelm Dilthey: Das Erlebnis und die Dichtung. Leipzig, 1906.⁶
Ellen Key: Rahel v. Varnhagen. Leipzig, 1907.
Theodor Hohnes: Theodor Gottlieb von Hippel. Die Persönlichkeit
und die Werke in ihrem Zusammenhange. Bonn, 1909.
Helene Simon: Willam Godwin und Mary Wollstonecraft. München.

1909.

Gleichen Russwurm Alex: Geselligkeit, Sitten, Gebräuche der
europäischen Welt. 1790—190. Stuttgart, 1910.
Lou Andreas Salomé: Henrik Ibsens Frauenstalten. Jena, 1913.
Erich Schmidt: Briefe aus der Frühromantik. Leipzig, 1913. 2 Bde.
Dragutin P. Subotic: Rahel Levin und das Junge Deutschland.
München, 1914.

Reinhold Jaeckel: Die Stellung des Sozialismus zur Frauenfrage im
19-ten Jahrhundert. Potsdam, 1914.
Fritz Giese: Der romantische Charakter. Langensalza, 1919.
Rudolf Haym: Die romantische Schule. Berlin, 1920.
Ilse Reicke: Frauenbewegung und Erziehung; München, 1921.
Paul Kluckhohn: Die Auffassung der Liebe in der Literatur des
18-ten Jahrhunderts und in der deutschen Romantik. Halle, 1922.
Reinhard Buchwald: Carolinens Leben in ihren Briefen. Leipzig,
1923.
Oskar Walzel: Deutsche Romantik. (Aus Natur und Geisteswelt.)
Leipzig und Berlin. 1926.

Josef Körner: Briefe von und an Friedrich und Dorothea Schlegel.
Berlin, 1926.

E. Ernst Schwabach: Die Revolutionisierung der Frau. Leipzig, 1926.
Helene Lange: Die Anfänge der Frauenbewegung. Berlin, 1927.
Frank Thiess: Erziehung zur Freiheit, Stuttgart, 1928.
Karl Joël: Wandlungen der Weltanschauung. Tübingen, 1928. 2 Bde.
Irmgard Tannenberger: Die Frauen der Romantik und das so-
ziale Problem. Oldenburg, 1928.
Erna Pustau: Die Stellung der Frau im Leben und im Roman der
Jungdeutschen. Berlin, 1928.

Werner Mahrholz: Deutsche Literatur der Gegenwart. Berlin. 1930
Otto Mann: Der junge Friedrich Schlegel. Berlin, 1932.

- Ernst Legouvé: Histoire morale des femmes. Paris, 1849.
- Wladimir Karénine: George Sand, sa vie et son oeuvre. Paris, 1899—1912. 3 vol.
- Leopold La cour: Trois femmes de la Révolution. Paris, 1900.
- Charles Maurras: L'Avenir de l'Intelligence, Paris, 1905.
- Charles Thiébaux: Le féminisme et les socialistes. Paris, 1906.
- Pierre Lasserre: Le romantisme français. Paris, 1928.
- Emma Rauschenbuch-Clough: A Study of Mary Wollstonecraft. London, 1884.

DIE FRAUENEMANZIPATION.

1790—1848.

Einleitung: Forderung der Frauenemanzipation: Erziehung der Frau zum selbständigen verantwortungsvollen Menschen.

I. Anfänge. Aufbruch der Emanzipationsbewegung in Amerika. (1776.) — Ahnfrau des Feminismus: Olympe de Gouge. — Erste Zusammenfassung der Frauenrechte. — La déclaration des droits de la femme et de la citoyenne. — Gegenströmung: Französische Revolution in ihrer frauenfeindlichen Einstellung.

II. Erste programmatische Arbeiten. — M. Wollstonecraft: „Vindication of the rights of women.“ — Forderungen des Werks: Erziehungsreform der Frau und ihre Teilnahme an Staatsangelegenheiten. — Th. G. von Hippel: „Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber.“ — Hippel sieht in der Gleichheit der Geschlechter den Urzustand. — Die Beschränkung der Frau auf Hausarbeit und Mutterschaft bringt die soziale Abhängigkeit vom Manne mit sich. Seine Forderung: Erziehung des Menschen zum Staatsbürger ohne Rücksicht auf das Geschlecht.

III. Die Frauenbewegung in Ungarn. — Erste Flugschriften 1790: Der ungarischen Mütter demütige Bitte an die zum Reichstag versammelten Magnaten. — Der Verteidiger der ungarischen Frauen. (Anonym erschienen. Verfasser: Adam von Horváth.) — A. v. Horváth: Die Antwort der Männer an die Frauen. — Erste ungarische Feministin: Christine von Újfalvi.

IV. Deutsche Romantik. — Neue Frauentypen. — 1. Lucinde — Vereinigung erotischer und geistiger Liebe. 2. Caroline — „die selbständige Weiblichkeit“ 3. Dorothea — die ausschliesslich hingebungs-volle Frau. — Verdienst der Romantik: geistig-literarische Ausbildung der Frau. Ihr „literarischer Salon“ Brennpunkt des geistigen Lebens und Treffpunkt beider Geschlechter zu künstlerischem Austausch.

V. Die ungarische Romantik. — Gleichzeitige Wirksamkeit rationalistischer und romantischer Ideen in Ungarn. — Johann Herepei: Verteidiger der Frauenrechte. (Ende des 18. Jh.) — Romantischer Frauendienst. — Johann von Fejes: „Hat sich das männliche oder das weibliche Geschlecht um die Menschheit mehr verdient gemacht?“ — Éva von Takács: Vorkämpferin ihres Geschlechts. — Anti-feministische Strömungen.

VI. Soziale Richtung. — Das Ideal der „freien Liebe“ und der Gedanke der Auflösung der Familienform gehen Hand in Hand. — Prototyp der geistigen Frau: Rahel von Varnhagen; intellektuelle und soziale Emānzipationsstrebungen. — Vertreterin der „freien Liebe“: Georg Sand: Auflehnung gegen die Ehe. Die Frau „die Unverständene.“ — Die „aufgeklärte“ Frau: Éva von Takács: Kampf um die Menschenwürde der Frau.

VII. Junges Deutschland. — Verherrlichung der freien Liebe in der Literatur. — Theodor Mundt: Vorkämpfer für bürgerliche Frauenemanzipation. — Fanny Lewald: Forderung der Gleichberechtigung der Geschlechter in der Arbeit.

VIII. 1848. — Um 1848. beginnt in Deutschland eine Realisierung der aufgestellten Forderungen. In Ungarn wird dieselbe durch den Freiheitskampf aufgehalten. — Jókais Aufforderung. — Antwort der Gräfin Teleki: „Erst Reform, dann Emanzipation.“